

MÜSVEDEDEDEN BASMAYA, BASMADAN YAZMAYA: DÎVÂNÇE-İ ESAD PAŞA'DAKİ MÜELLİF TASHİHLERİ VE NÜSHA FARKLARI

Ozan KOLBAŞ*

Öz: Esad Muhlis Paşa, on sekizinci yüzyılın sonları ile on dokuzuncu asrın ilk yarısında yaşamış devlet adamı, şair ve hattattır. Şiirlerinde Muhlis ve Esad mahlaslarını kullanmıştır. Şiirde geleneğe bağlı olmakla birlikte, değişen edebiyat dünyasının Tanzimat dönemindeki önde gelen yenilikçilerinden de biridir. Lirik, tasavvufi ve hikmetamiz şiirler kaleme almış, devrinin beğenilen şairlerinden biri olmuştur. Dîvânçe-i Esad Paşa, 1268 (1852) yılında, taş baskı tekniğiyle Takvîm-hâne-i Âmire'de basılmıştır. Dîvânçe'nin metni üzerine biri kitap, biri lisans ve diğeri yüksek lisans tezi olmak üzere şimdiye kadar üç ayrı çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda esas alınan tek kaynak taş baskısıdır. Hâlbuki Dîvânçe'nin, biri müellif hattı müsvedde olmak üzere tespit edilebilen iki ayrı el yazması mevcuttur. Bu makalede, Dîvânçe'nin şimdiye kadar değerlendirilmeyen iki yazma nüshası tanıtılacak, bunlardan müsvedde olanın muhtemel serencamı üzerinde durulacak, basma ile aralarındaki farklar değerlendirilecek, basmada yer almayan bazı şiirlerin metnine yer verilecek ve şimdiye kadar yapılmış iki ayrı çalışmadaki gözden kaçan okuma hatalarına değinilecektir. Netice itibarıyla müsvedde sayesinde, bilinen bazı şiirlerdeki kelimelerin değiştirilmesi gerektiği ortaya çıkmış, müsveddede kayıtlı olan fakat basmaya alınmayan bir gazelin ve bazı beyitlerin bulunduğu anlaşılmıştır. Diğer nüshada ise müsveddede ve basmada olmayan manzumeler vardır. Dîvânçe-i Esad Paşa'nın tüm bu veriler ışığında katkılarla yeniden yayımlanması, şiirlerin derli toplu ve daha sağlam metnine ulaşılmasına vesile olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Klasik Türk Edebiyatı, Tanzimat Edebiyatı, Esad Muhlis Paşa, Dîvânçe-i Esad Paşa, taş baskı, el yazması.

From Draft to the Lithographed Book, and from the Lithographed Book to Manuscript: Authorial Revisions and Textual Variants in Divânçe-i Esad Pasha

Abstract: Esad Muhlis Pasha (late eighteenth century-mid-nineteenth century) was a statesman, poet, and calligrapher who used the pseudonyms Muhlis and Esad in his poetry. Pasha, while adhering to tradition in his poetry, was also one of the leading innovators of the changing literary world during the Tanzimat period. He composed lyrical, mystical, and wise poems and became one of the admired poets of his time. His work, Divânçe-i Esad Paşa, was published in 1268 (1852) using lithography at Takvimhane-i Amire. To date, three studies -a book, an undergraduate thesis, and a master's thesis- have analyzed this work, all relying exclusively on the lithographic edition. However, two additional manuscripts, including a draft attributed to the Pasha, have recently been identified. This

* Dr., The Ottoman Studies Foundation, İstanbul/TÜRKİYE. E-posta: ozankolbas@gmail.com. ORCID: 0000-0002-3509-6909

article examines these manuscripts, investigates the possible background of the draft, and evaluates the textual differences between the manuscripts and the lithographic edition. Previously unpublished poems and couplets found in the manuscripts are introduced, and errors in earlier studies are corrected. The draft reveals that certain words in the lithographic edition require amendments and includes a ghazal and verses omitted from the lithographic version. Another manuscript contains additional poetic works not present in other known copies. In light of these findings, the article proposes a revised edition of *Divânçe-i Esad Paşa* that incorporates all available sources. Such a publication would provide a more comprehensive and reliable text, shedding new light on Esad Muhlis Pasha's poetic contributions.

Keywords: Classical Turkish Literature, Tanzimat Literature, Esad Muhlis Pasha, *Divânçe-i Esad Paşa*, lithography, manuscripts.

Giriş

On sekizinci yüzyılın sonları ile on dokuzuncu asrın ilk yarısında yaşamış, devlet adamlığının yanında sanatçı kimliğiyle de öne çıkan Mehmed Esad Muhlis Paşa'nın biyografisi, tespit edilebildiği kadarıyla Sahhâflar Şeyhizade Mehmed Esad Efendi'nin (ö. 1264/1848) *Bağçe-i Safâ-endûz*, Fâtî'nin (ö. 1283/1866) *Hâtimetü'l-Eş'âr*, Şemseddin Sami'nin (ö. 1904) *Kâmûsu'l-A'lâm*, Mehmed Süreyya'nın (ö. 1909) *Sicill-i Osmânî*, Ahmed Bâdî Efendi'nin (ö. 1910) *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, Ali Emîrî Efendi'nin (ö. 1924) *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*, Bursalı Mehmed Tahir'in (ö. 1925) *Osmanlı Müellifleri*, İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın (ö. 1957) *Son Asır Türk Şairleri* ve Mehmed Nâil Tuman'ın (ö. 1958) *Tuhfe-i Nâilî* adlı eserlerinde yer almaktadır.¹ Bunların yanında, Ramazan 1268 (Temmuz 1852) tarihli *Dîvânçe-i Esad Paşa*'nın dibacesinde aktarılan ile *Hazîne-i Fünûn* dergisinde Fâik Reşâd (ö. 1330/1914) tarafından Şehîdî müstearıyla yayımlanan biyografisi (1313, s. 170-172) de derli toplu bilgiler sunması açısından dikkate değerdir. Devrin kronikleri ve Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde kayıtlı pek çok evrak; Paşa'nın faal, baskın ve muteber devlet adamlığına ve çeşitli faaliyetlerine dair ayrıntılara da işaret etmektedir.²

Esad Muhlis Paşa, on altıncı yüzyılın Bayramî-Melâmî büyüklerinden Şeyh Bünyamin-i Ayaşî'nin soyundan gelen Ayaş müftüsü Hasan Efendi'nin oğlu olarak 1190 (1780) yılında Ankara'ya bağlı Ayaş'ta doğmuş, medrese tahsilinin ardından Ayaş voyvodası olmuştur. Sonrasında silahşorluk payesi almış, 1221 (1806) yılında Dergâh-ı Âlî kapıcıbaşı görevine getirilmiş, İstanbul'a gelmesinin ardından kendini vükela ve ricalle sevdirmeyi başardığından bir müddet taşra memuriyetinde bulunmuş ve küçük mirâhûrluk görevini ifa etmiştir. Sırasıyla verilen humbaracıbaşı (1818) ve başbaki kulu (1821) rütbelerinin ardından, Dramalı Mahmud Paşa'nın (ö. 1822) muhallefatını tahrir amacıyla Drama'ya gitmiş, bu görevi layıkıyla yerine getirdiği II. Mahmud (ö. 1255/1829) tarafından öğrenilince 1239 (1823) yılında Çirmen mutasarrıfı olarak atanmış ve ordu maiyetine memur edilmiştir. 1244 (1828) yılında Bursa'ya gönderilmiş; 1245 (1829) yılında Karaman, 1246 (1830) senesinde ise Erzurum valiliğine tayin

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Esad Mehmed Efendi, 2018, s. 159-160; Çiftçi, 1996, s. 372-373; Şemseddin Samî, 1306, s. II:911; Mehmed Süreyya, 1996, s. II:495-496; Ahmed Bâdî Efendi, 2014, s. II/I:1044-1047; Ali Emîrî Efendi, 2018, s. 37-41; Bursalı Mehmed Tahir, 2016, s. II:502-503; İnal, 1969, s. II:974-979; Tuman, 1368, s. 1333-1335.

² Esad Muhlis Paşa'nın idari vazifeleri hakkında arşiv belgelerine dayalı ayrıntılı bilgi için bk. Saydam, 2021; Saydam, 2023.

edilmiştir. 1252 (1836) yılında Erzurum Redif-i Mansûre müşirliği ünvanını almış, bir sene sonra azledilerek Gelibolu'da ikamete memur edilmiş; fakat Gelibolu'ya geçmek üzere İstanbul'a geldiği sırada arz ettiği dilekçe üzerine İstanbul'da ikamet etmesine müsaade verilmiştir. 1253 (1837) senesinde Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âlî azalığına atanmış ve Kölemen Davud Paşa'nın (ö. 1851) baskısına tahammül edemeyerek bu görevinden ayrılmıştır. 1255 (1839) yılında Bahr-ı Sefid Boğazı muhafızlığına, sonradan Sivas, Halep, Sayda, tekrar Erzurum, Sivas, Musul ve Diyarbakır valiliklerine atanmıştır. 21 Rebiülevvel 1267 (24 Ocak 1851) Perşembe günü zatülcenp (akciğer iltihabı) nedeniyle Diyarbakır'da vefat etmiş ve burada defnedilmiştir. Viyana sefaretı sırasında intihar eden meşhur Sadullah Paşa'nın (ö. 1891) da babasıdır (İnal, 1969, s. II:974-975; Serdaroğlu, 1994, s. IX-XI; Şahin & Subaşı, 1995, s. XI:350; Pekolcay, 1993, s. 165-167).

Sanatçı yönüyle de dikkat çeken Esad Muhlis Paşa'nın Muhlis mahlasıyla yazdığı şiirleri divançe oluşturacak hacimdedir. Bazı şiirlerinde Esad mahlasını kullanmıştır. Fatîn, “bir kıt'a dîvânçe-i eş'ârıyla cerîde-i 'âlemde ibkâ-yı nâm u şân" eylediğini söyler (Çiftçi, 1996, s. 373). Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1895) onu, “şâ'ir-i mâhir” şeklinde nitelendirir (1301, s. XII:98). Ali Emîrî Efendi, Diyarbakır valisi olmadan evvel buradaki ulemayla ilişkiler kurduğunu, vali olduktan sonra da şairler tarafından pek çok şiirine nazireler söylendiğini aktarır (2018, s. 39-40). Mehmed Celal (ö. 1912), “Hikmet-i hükûmete âşinâ olduğu gibi şiirlerinde de fevkalâde kesb-i iktidâr” eylediğini ifade eder (1312, s. 470). Mehmed Süreyya, şiir ve inşadaki gücünün herkes tarafından kabul edildiğini belirtir (1996, s. II:496). Şehîdî'nin aktardığına göre “şâ'ir-i fâzıl ve suhenver-i kâmil” şeklinde değerlendirilmekte; fakat taşralı olması hasebiyle dilinin pek kaba olduğu belirtilmekte, şiirlerine bakıldığında ise “rakîk, latîf, münakkah şiir söylediği” görülmektedir (1313, s. 171).³ Paşa, şiirlerinde yer yer geleneğe bağlıysa da değişen edebiyat dünyasının önde gelen yenilikçilerinden de biridir. Lirik ve tasavvufi şiirlerinin yanında hikmetamiz manzumeler de kaleme almış, bazı beyitleri şöhret bulmuştur. Çeşitli gerekçelerle saraya şiirler sunmuş, diğer pek çok şair arasında şiirleri kabul edilmeye değer görülmüş, ödüllendirilmiş ve bazı şairlerin sadarete şiir sunmasına da vesile olmuştur (Soysal, 2024, s. 64-65, 94, 109, 336-337, 352). Şairliğinin yanında devrinin tanınmış hattatları arasında anılmasına rağmen kimlerden meşkettiği hususunda herhangi bir bilgi yoktur. Edirne Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, Üç Şerefeli Cami, Bünyamin Ayaşî Camii ve Münevver Ayaşlı özel koleksiyonunda bulunan eserleri talik, celi talik ve celi sülûs türündedir. Valilikleri döneminde çeşitli çeşme, sebil ve binaları inşa ve ihya ettiği gibi bazılarına ait kitabelerin gerek nazmını gerekse hattını bizzat kendisi yazmıştır (Serdaroğlu, 1994, s. XVI; Şahin & Subaşı, 1995, s. 350).⁴

³ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, bu değerlendirme karşısında açıklama yapma gereği duymuştur: “Bu mülâhazaya da taaccüb olunur. Dilin kaba olmas ile yazının da kaba olması icab etmez. Çünkü yazıyı yazan dil değildir, kalemdir. Rivayet olunduğuna göre Âkif Paşa'nın da dili pek kaba imiş. Fakat yazılarının ne kadar ince olduğu görülüyor.” (1969, s. II:975).

⁴ Tespit edilebilen levhaları için bk. Subaşı, 1993, s. 178-183. Subaşı'ya ait bu makalenin tamamı, Serdaroğlu'nun tezinde alıntılanmıştır, bk. 1994, s. XVI-XVIII. Subaşı, Edirne Saraçhane Sebili'nin nazmını Esad Muhlis Paşa'nın yazdığını söylemesine ve Serdaroğlu da bunu tekrar etmesine rağmen tarihin, Kırmırlı Ebubekir Rifât Efendi'ye (ö. 1247/1831-1832) ait olduğu mahlas beytinden hareketle açıktır. Şiir, *Dîvân-ı Rif'at Efendi*'de de mukayyettir, bk. Rif'at Efendi, 1254, s. 25-26. Ayrıca kitabe metni ve sebil hakkında bilgi için bk. Ahmed Bâdî Efendi, 2014, s. I/I:274; Onur, 1972, s. 51-52.

Esad Muhlis Paşa'nın *Dîvânçe*'si Ramazan 1268 (Temmuz 1852) tarihinde taş baskı tekniğiyle Takvîm-hâne-i Âmire'de 47 sayfa olarak 19 x 9,5 cm. ölçülerinde basılmıştır.⁵ Metin, şahsi kitaplığımdaki kopyada sarı kâğıt üzerine, mail talik hatladır. Aynı basmanın görebildiğim farklı kopyalarında krem rengi kâğıt kullanılmıştır. İkinci ve altıncı sayfalarda süslü ve birbirinin aynı serlevhalar bulunmaktadır. İlk serlevhanın ortasında "Huve'l-Âzîz", ikincisinde ise "Dîvânçe-i Es'ad Paşa" yazısı vardır. Sayfalar cetvelli ve reddadeldir. Eserin 47 numaralı son sayfasındaki kolofonun altında "Dârü't-ṭibâ'ati'l-Âmire" mührü okunur. Yahya Erdem'in değerlendirmesiyle beşik dönemi olarak adlandırılan 1247-1260 (1831-1845) yılları arası, bizdeki taş baskı sanatının emekleme dönemidir (2022, s. 129). *Dîvânçe-i Esad Paşa* ise bu dönemin hemen ardından basılmıştır. İnal'ın ve Şehîdî'nin belirttiğine göre kitabın baskısı da son derece nadirdir (1969, s. II:975; 1313, s. 171).⁶

Eserin sonradan yazılan dibacesinde belirtildiğine göre; Esad Muhlis Paşa'nın bazı şiirlerinin müellif hattı nüshası (*kendü hattıyla maẓbûṭ ve muḥarrer*) olmakla birlikte; bu baskı, bir *Dîvânçe* olması niyetiyle tertip edilmiştir (1268, s. 2). Bu açıklamanın devamında Paşa'nın biyografisine ve nihayetinde oğlu Nusret Bey (ö. 1271/1854) tarafından yazılıp mezar taşına nakşolunduğu belirtilen şiire yer verilmiştir (1268, s. 2-5).⁷ Sonrasında Paşa'nın kişilik özelliklerine de değinen altı satırlık bir cümle gelir (1268, s. 5).⁸ Giriş mahiyetindeki bu bölümün ardından bir sonraki sayfada, serlevhanın akabinde *Dîvânçe*'nin metni başlar (1268, s. 6). Kitabın başında Paşa'nın biyografisinin ve sonunda *Dîvânçe*'nin basılışı için oğlu Nusret Bey tarafından düşürülen tarih kıtasının yer alması (1268, s. 47), basmanın, bu tarihte henüz on dokuz yaşında olan ve babası gibi şiirler kaleme alan Nusret Bey'in nezaretinde gerçekleştirilme ihtimalini akla getirir.

Mehmed Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî* adlı biyografi eserinin "Muḥlis veya Es'ad" maddesi karşısında Esad Muhlis Paşa'nın Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde 2027 numarada kayıtlı bir *Dîvân* nüshası olduğunu haber verir (1368, s. 1335). Bedri Noyan, şahsi arşivinde bulunan ve *Ayaşlı Abdî Efendi Cöngü* olarak adlandırdığı cönkte, Esad Muhlis Paşa'nın el yazısıyla şiirleri olduğunu, bunların haricinde Paşa için kaleme alınmış kaside ve benzeri şiirlerin de kayıtlı bulunduğunu bildirir (1984, s. 101-102).⁹

⁵ Eserin sonundaki baskı bilgileri şu şekildedir: "İşbu dîvân-ı belâgat-unvânî tab' u temşîli sâye-i me'ârif-perverî-yi âsâiyî-verî-yi devlet olan es-Sultân ibnu's-Sultân es-Sultân 'Abdü'l-mecîd Hân efendimiz ḥazretleriniñ sâye-i devletlerinde Takvîm-hâne-i 'Âmire'de Recâyî kullarınıñ nezâretiyle biñ iki yüz altmış sekiz senesi Ramazân-ı şerîf evâ'ilinde şüret bulmuşdur." (*Dîvânçe-i Es'ad Paşa*, 1268, s. 47). Ayrıca bk. Özege, 1971, s. I:297, nr. 4252.

⁶ Şehîdî, kaleme aldığı biyografisinin sonundaki "Binâenaleyh fâzıl-ı müşârtün-ileyhin rûh-ı pâkîni şâda bir vesîle olur mülâhazasıyla bi-mennihî teâlâ yakında taraf-ı âcîzânemden tab'ına mübâşeret olunacaktır" cümlesiyle şiirleri yayıma hazırlayacağını belirtmiştir (1313, s. 171). Fâik Reşâd'ın çalışmaları arasında böyle bir kitap yoktur. Bu niyetin sonuca ulaşip ulaşmadığı tarafımızdan tespit edilememiştir.

⁷ Esad Muhlis Paşa'nın muteber kişiliği, şairler tarafından ölümüne tarih kıtaları yazılmasına vesile olmuş, hatta Ahmed Sâdık Ziver Paşa (ö. 1278/1862) tarafından yazılan kıta, mezar taşına hakkolanması niyetiyle Diyarbakır'a gönderilmiştir. İlgili şiir için bk. Ay, 1999, s. 436-437.

⁸ Tarihî kaynaklar Paşa'nın mütekebbir kişiliğini doğrulama veya yalanlama konusunda çeşitli görüşler öne sürer. *Târih-i Lutfî*, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid* ve *Dîvânçe-i Esad Paşa* dibacesinin son cümleleri Paşa'nın kibrini tekzip etse de İbnülemin Mahmud Kemal İnal, bu yönünü reddetmeyerek çeşitli deliller getirir. Ayrıntılı bilgi için bk. İnal, 1969, II:976-977.

⁹ Cöngün sahibi Ayaşlı Abdî Efendi, Esad Muhlis Paşa'nın dostlarından olup cöngü, Paşa'yla beraber, tanıdığı diğer şairlere de vererek el yazılarıyla şiirlerini yazmalarını istemiştir. Cönk,

Makalenin sonunda yer verilen görselden hareketle, hem bu cönkteki yazı hem de ileride tavsifi verilecek müsvedde *Divânçe*'nin hattı birbirinin aynıdır. Cönkte, Esad Muhlis Paşa'ya ait, Noyan'ın ifadesiyle yirmi iki gazel, bir beşli, halk edebiyatında kullanılan vezn-i âhar formunda bir şiir,¹⁰ Farsça bir kıta, bir dörtlük, II. Mahmud'un şehzadesinin doğumu için bir tarih,¹¹ bir müfret ve padişaha hitaben yazılmış bir kaside kayıtlıdır. Gazellerden biri Esad mahlasıyladır. Noyan, bazı gazellerin *olur, istersen, gelir, gösterir, ol* ve *idrâkimdedir* redifleriyle yazıldığını belirtmiştir. *Ol* redifli gazel hariç diğerleri *Divânçe*'de yer almaktadır. Fuat Bayramoğlu da Bünyamin-i Ayaşî hakkında bilgiler aktarırken; Raif Yelkenci'de Paşa'nın el yazısıyla yazılmış bir mecmua gördüğünü ve bu mecmuada, "Binyamin-i Veli hazretlerinin türbesine nazm ve tâ'lik olunmuştur" başlıklı kıtanın kayıtlı olduğunu haber verir (1989, s. 1:56).¹² Birbirinden farklı kişiler tarafından zikredilen bu el yazması nüshalar ve devrin çeşitli mecmualarında kayıtlı manzumeleri, Paşa'nın şöhretine ışık tuttuğu gibi elimize ulaşmayan şiirlerinin varlığını da bildirir.¹³

dedesinden yine aynı adı taşıyan torunu Abdî'ye geçmiş, Abdî'den ise Bedri Noyan'a intikal etmiştir. Paşa için şiirler kaleme alan şairlerden biri Feyzî'dir. Esad Muhlis Paşa'nın vezirliği ile Konya'ya atanışına ebcedle tarih kıtası (*Fuşahâdan birisi geldi dâdi târîhin / Konya'ya vârdi bugün zîb ü fer Es'ad Paşa*) ve Erzurum'a gidişine kaside yazmıştır (Noyan, 1984, s. 101-102). Noyan, cönkten hareketle Paşa'yla bağlantılı olarak Rüşdî mahlaslı şairin, Esad Muhlis Paşa'nın sefir olarak İran'a atanması ve kendisinin de iftihar nişanı ve kâtiplikle gidişi için II. Mahmud'a 27 beyitlik bir kaside yazdığını söylemişse de (1984, s. 107) bu bilgi yanlıştır. Esad isimli bu şahsın, Esad Muhlis Paşa değil, Rüşdî ve Esad maddelerini kaleme alan biyografi yazarlarının şahitliğinde Sahhâflar Şeyhizade Mehmed Esad Efendi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, Velîyüddin Rüşdî'nin (ö. 1258/1842-1843) Esad Efendi'nin kâtipi olduğu, Esad Efendi'nin ise İran'a sefir olarak gönderildiği bilinmektedir (Tuman, 1368, s. 491; Çiftçi, 1996, s. 56, 170). Noyan'ın Rüşdî'nin gazelinden alıntılıdığı matla beytinin, tezkirelerde Velîyüddin Rüşdî'den örnek verilen gazelin matla beytiyle aynı olması da bu yanılgıya açıklık kazandırmaktadır.

¹⁰ Bu şiir, *Divânçe*'de "Murabba'-ı muşanna'" başlığıyla kayıtlı olup örnek olması amacıyla Noyan tarafından da fotoğrafıyla birlikte yayımlanmıştır.

¹¹ Şehzade Nizâmüddin için yazıldığı anlaşılan şiirin Noyan tarafından aktarılan tarih beyti vezne uymadığı gibi *Divânçe*'dekinden farklıdır.

¹² Bu kıta, *Divânçe*'de de kayıtlıdır.

¹³ Paşa'nın şiirlerini ihtiva eden ve kataloglara girmiş tespit edilebilen bazı mecmualar şunlardır: *Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id*, Millî Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 3719, vr. 57a, 59b, 62a, 71b-73b, 74b-75a. [Bu mecmuada, Esad Muhlis Paşa'nın pek çok şiiri, Râşid mahlaslı şair tarafından istinsah edildiği gibi Râşid'in, Paşa'nın şiirlerine yazdığı nazireler de vardır. Katalogda belirtilmemişse de mecmuanın zahriyesinde, kırmızıyla, "Şâ'ir 'Ayıntabî Râşid Efendi'niñ mecmû'asıdır. Kendi haţt-ı destiyle şi'irleri de vardır" ifadesi kayıtlıdır. Bazı şiirlere, "nazîre-i fakîr" (vr. 72a) ve "...li-nâmıķı-hî ya'nî Râşid el-'Ayıntabî" (vr. 81a) türünden başlıklar atılmıştır. İki ayrı gazelde "diyar-ı 'Ayıntab'ın" dilberlerinden bahsedilmiştir (vr. 54b, 55a). Mecmuanın 143b sayfasında Râşid Efendi'nin Mehmed Said, Mehmed Reşid, Mehmed Ârif ve Mehmed Kâmil adlı oğullarının ve torunu Fâtıma Zehrâ Hanım'ın doğumuna düşülmüş tarih kayıtları mevcuttur. İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın aktardığına göre, Râşid Efendi'nin büyük oğlu Temyiz Mahkemesi azası Ârif Bey'dir. Tüm bu veriler, mecmuanın, Ayıntablı Mehmed Ali Râşid Efendi'ye (ö. 1311/1893) ait olma ihtimalini bir hayli artırmaktadır. Mecmua eğer bu zâta aitse, elimize on civarında manzumesi ulaşan Râşid Efendi'nin kimisi tamamlanmamış otuza yakın şiirini ve çocuklarının doğumu için düşürülen tarihleri ihtiva etmesi nedeniyle mühimdir. Fakat başlangıçta Rızâ mahlasıyla yazılan şiirlerden bazılarının sonradan Râşid mahlasıyla değiştirildiği göze çarpmaktadır (vr. 54a, 55a [üç gazel], 62a, 66a). Yine "li-nâmıķı-hî" başlıklı bir gazel Rızâ mahlasıyladır (vr. 55b). Konu, bu nedenlerle ayrıntılı tetkike muhtaçtır. Râşid Efendi ve şiirleri hakkında bilgi

Dîvânçe-i Esad Paşa'nın metni üzerine şimdiye kadar tespit edilebilen üç çalışma yapılmıştır.¹⁴ Bunlardan biri M. Sadi Çöğenli, Yakup Şafak ve Recep Toparlı tarafından hazırlanan, metnin Latin harflerine aktarıldığı 1992 tarihli yayımdır.¹⁵ Diğer, Gülçin Serdaroğlu tarafından 1994 yılında Necla Pekolcay danışmanlığında tamamlanan yüksek lisans tezidir. Çalışmanın esas konusunu şiirlerdeki remizler teşkil etmekle birlikte, Esad Muhlis Paşa'nın biyografisine, *Dîvânçe*'nin biçim ve muhteva özelliklerini ele alan incelemesine ve transkripsiyon harflerine aktarılmış metnine de yer verilmiştir.¹⁶ Bu iki çalışmanın yanında Pekolcay, *Dîvânçe*'de kayıtlı şiirlerden hareketle Paşa'nın kişilik özelliklerine değinmiş, düşünce yapısını tespiti çalışmış ve edebiyatımıza getirdiği yenilikleri belirleyerek edebî yönüne ışık tutmuştur (1993, s. 165-176).¹⁷ Erdem Sarıkaya ise şiirleri, Osmanlı kültür coğrafyası bağlamında değerlendirmiştir (2018). Tüm bu çalışmalarda esas alınan kaynak, *Dîvânçe*'nin Ramazan 1268 tarihli basması ve bu basmadan hareketle hazırlanan yayımdır.

Bu makalede, Esad Muhlis Paşa'nın araştırmacılar tarafından şimdiye kadar tespit edilmemiş müsvedde hüviyetindeki *Dîvânçe*'si ile aynı *Dîvânçe*'nin oğlu Mehmed Said Bey tarafından hazırlatılan yazması tanıtılacak, müsveddenin muhtemel serencamı üzerinde durulacak, müsvedde ile basma arasındaki ilişki ele alınacak, aralarındaki farklar ortaya konularak şiir başlıklarının ve beyitlerin müellif kaleminden çıkan şekli transkripsiyon harflerine aktarılacak, mevcut çalışmalardaki gözden kaçan okuma hatalarına dikkat çekilecek ve bilinmeyen bazı şiirlerin metnine yer verilecektir. Bu

için bk. İnal, 1969, s. III:1355-1359.]; *Mecmû 'a-i Eş 'âr ve Fevâ'id*, Millî Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 3976, vr. 20b-21a [Varak numaraları atlanmıştır.]; *Mecmû 'a-i Eş 'âr*, Millî Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 3844, vr. 48a-48b; *Mecmû 'a-i Eş 'âr ve Fevâ'id*, Millî Kütüphane, Yazmalar, 06 Mil Yz A 5437, vr. 44b; *Müntehabât-ı Eş 'ar*, Millî Kütüphane, Yazmalar, 06 Mil Yz B 482, vr. 20a; *Cönk*, Millî Kütüphane, Yazmalar, 06 Mil Yz Cönk 234, vr. 2a; *Cönk*, Millî Kütüphane, Yazmalar, 06 Mil Yz A 4905, vr. 70a; *Cönk*, Millî Kütüphane, Yazmalar, 06 Mil Yz Cönk 288, vr. 35a; *Müteferrik Menkûlât*, Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Hasan Paşa Yazma, 2149, vr. 62a-67a, 68a, 82b [Bu cönkte, Paşa'nın pek çok şiiri 'Ârif mahlaslı şairin hatırıyla kaydedilmiştir.]; *Mecmû 'a-i Eş 'âr*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan, Nr. 157, vr. 10a, 16b; *Mecmû 'a-i Eş 'âr*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emîrî Manzum, Nr. 591, vr. 29b; *Mecmû 'a-i Eş 'âr*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 10725, vr. 36b. Şiirlerin mecmualarda kayıtlı versiyonlarıyla *Dîvânçe*'de kayıtlı şekilleri arasında kimi zaman önemli farklılıklar olduğunu, "Muhlis" ve "Es'ad" başlıklarının yanında "Muhlis" başlığıyla da kaydedildiklerini, Esad mahlaslı farklı şairlere ait şiirlerin, örneğin Şeyh Galib'e (ö 1213/1799) ait bir müessedesin yanılığıyla "Es'ad Paşa" başlığı altında birden fazla mecmuada Paşa'ya ait gösterildiğini ve kimi şiirlerin, belirleyici herhangi bir ibareye yer verilmediğinden ona ait olup olmadığının belirlenemediğini de söylemeliyim. Mecmualarda kayıtlı olup *Dîvânçe*'de yer almayan tespit edilemediğim bazı şiirler için bk. EK.

¹⁴ Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'nde bulunan; Mustafa Cimete tarafından, 1980 yılında, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde hazırlanan "Esad Muhlis Paşa Divanı" başlıklı 82 sayfalık bir lisans tezi mevcutsa da kütüphanenin imkân sağlamaması nedeniyle bu çalışmayı görme ve değerlendirme fırsatımız olmamıştır. Diğer metin çalışmalarında da zikredilmediği için muhteviyatına dair herhangi bir malumat elde edilememiştir.

¹⁵ *Dîvânçe*'nin başındaki sonradan eklenen dibace bu yayımda yoktur.

¹⁶ Çöğenli, Şafak ve Toparlı neşrinde gözden kaçan bazı okuma hataları bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı Serdaroğlu tarafından düzeltilmiş ve yanlışlar dipnotlarda gösterilmiştir; fakat ileride görüleceği üzere farklı hatalar yapılmıştır.

¹⁷ Bu çalışma, herhangi bir değişiklik yapılmadan Serdaroğlu'nun tezinde bir bölüm hâlinde alıntılanmıştır, bk. 1994, s. XII-XV.

sayede, makalenin daha önce yapılan çalışmalarla mukayese edilmesi hâlinde *Dîvânçe-i Esad Paşa*'da kayıtlı şiirlerin esas şekline ulaşılabilecektir.

1. *Dîvânçe-i Esad Paşa*'nın Müsveddesi

Dîvânçe'nin şimdiye kadar yapılan çalışmalarda gözden kaçırılan müsvedde nüshası “Es’ad Mehmed Muhlis Paşa Ayâşî” adına, “Dîvân” başlığıyla Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu’nda 06 Mil Yz A 2236 numarada kayıtlıdır.¹⁸ 222 x 127 mm. ebadındadır. Karton cilt içindedir. 28 varaktır. 1 rakamı verilen ilk sayfanın sol üst köşesine “Dr. Abdullah Öztemiz - Dahiliye Mütahassısı”, alt orta bölümüne ise “Millî Kütüphane - Ankara - 1946” kaşesi basılmıştır. 1b sayfasının sağ üst köşesine ise “30 Mart 1972” kaşesi vurulmuş, hemen başına kurşun kalemle “Sat.” kısaltması yazılmış ve altına yine aynı yazıyla “Abdullah Öztemiz - Gemlik” notu düşülmüştür. Nüshanın arka kapağında da “30 Mart 1972” tarihli kaşe ile “Fiatı: 250.- TL” yazısı bulunur. Buradan hareketle, müsveddenin, Millî Kütüphane tarafından 1972 yılında Abdullah Öztemiz Hacitahiroğlu’ndan (ö. 2015) satın alındığı anlaşılmaktadır.

Nüshanın 1b ve 2a sayfaları kırmızı kalemle boyanmıştır. Diğer sayfalar karışık şekilde krem, açık kahverengi ve pembe renklindedir. Filigranlıdır. Reddadesizdir. Mustafa Reşid Paşa (ö. 1274/1858) için kaleme alınan 23b sayfasındaki sondan dördüncü şiir 1264 (1848) senesini verdiğinden, deftere kaydedilen son şiirlerin bu yıl civarında veya Esad Muhlis Paşa’nın vefatı dolayısıyla sonraki iki buçuk sene içinde yazıldığı anlaşılmaktadır. Şiirler, talik hatlıdır. Farklı nazım şekilleriyle yazılanlar, nüshanın farklı sayfalarına gelişigüzel kaydedilmiştir.¹⁹ Bazı başlıklarda birinci tekil şahıs ağzından yazılmış ifadeler yer aldığından ve şiirler üzerinde çeşitli tashihler ile “şahh” kayıtları bulunduğundan, nüsha, gayr-ı müretteb ve müellif hattı bir divançe hüviyetindedir. Başta birkaç kıta hariç tutulursa, yalnızca gazel nazım şekliyle yazılmış şiirlerin başına kırmızıyla, birbirini takip etmeyen, ancak hurûf-ı hecâ sıralamasının belirlenmesi amacıyla konulduğu anlaşılan karışık numaralar vardır.²⁰ 21b sayfasındaki şiirin başına sürhle düşülen ve “Nâzım-ı merhûmuñ” ifadesiyle başlayan açıklama notu, nüshaya, başkaları tarafından müdahale edildiğini de göstermektedir. 5a, 5b, 23b sayfasından sonra gelen iki sayfa (esasinda 23b ve 24a olması gerekirken numara verilmemiştir), 25a,

¹⁸ Çöğenli, Şafak ve Toparlı, yayıma hazırladıkları kitabın, Serdaroğlu ise yüksek lisans tezinin ön sözünde sırasıyla “...elimizde başka bir yazma nüsha bulunmadığı için bazı zorluklarla karşılaşacağımız tabii idi”, “Eserin yazma nüshasının ele geçirilememesi, ortaya çıkartılan metnin sağlamlığı bakımından karşılaştığımız bir diğer zorluktur” ifadelerine yer vermiştir (1992, [Önsöz]; 1994, s. I). Nüshayı haber veren ilk çalışma için bk. Kolbaş, 2024, s. 731.

¹⁹ Nüshanın müsvedde ve gayr-ı müretteb oluşu, Paşa’nın herhangi bir olay karşısında tarih düşürmek amacıyla şiirler kaleme aldığını, arada farklı nazım şekilleriyle şiirler ile gazeller yazdığını gösterir. Ancak bunların, ilk sayfadan başlanmak üzere yazılış tarihine göre kaydedildiği öne sürülemez. Nitekim, nüshadaki ilk kıtalar sayfa sıralamasına göre 1242 (vr. 1b), 1247 (vr. 2a) ve 1251 (vr. 2a) tarihlerini verirken iki adet 1243 (vr. 2b ve 3a), sonrasında 1247 (vr. 14a) ve 1264 (vr. 23b) yıllarında yaşanan olaylar için düşürülen tarihler gelir. Bu nedenle, deftere kaydedilen şiirlerin yazılış tarihine göre kronolojik sırayı takip etmediği anlaşılmaktadır.

²⁰ Birbirini takip etmeyen bu karışık numaraların özellikle gazel nazım şekliyle yazılmış şiirlerin hurûf-ı hecâyâ sokulması amacıyla konulduğu anlaşılmaktaysa da bu işlemin Paşa’nın kendisi veya basmaya nezaret eden ailesinden biri tarafından mı yapıldığı muğlaktır. Bazı numaralar basmadaki sıralamayla uyğundur. Fakat örneğin, basmada onuncu sırada gelen kıta nazım şekliyle yazılmış Farsça şiir müsveddede numaralandırılmamış ve onuncu sıraya başka bir şiir konulmuşken buna uyulmadığı için bu kıta, gazellerin arasına alınmış, basma ve müsvedde arasındaki mutabakat bozulmuştur.

25b, 26b, 27a ve 27b sayfaları beyaza boştur. Şiirler çoğu zaman mail olarak yazılmasına rağmen bazı sayfalarda sağdan sola, satır boyuncadır. Çoğunlukla bir sayfada iki şiir kayıtlıdır. Uzunluğuna göre bir sayfaya bir şiir veya kıta nazım şekliyle yazılmış şiirlerin bulunduğu sayfalarda birden fazlası yer almaktadır.

Başı (1a): **Kıt'a berây-ı şükr-güzâri-yi ni'am-ı Bârî**

Yâ Râb bu 'abd-i 'âcize kudret 'atâ kılub
Ëtsem hezâr hamd ü şenâ her nefes saña

Sonu (26a): *Bûm nevbet mî-zen-ed ber-çal 'a-i Efrâsyâb*
Perdedârî mî-kôn-ed ber-tâk-i Kısra 'ankebût

2. Müsvedde ile Basma Arasındaki Muhtemel İlişki

Üzerinde durulması gereken ilk konu, 1268 tarihli basma ile tarihi belirsiz müsvedde arasında herhangi bir ilişki olup olmadığının tespiti. Basma eserlere, çoğu zaman, bugün için kimliği belirsiz yazma nüshaların kaynaklık ettiği ve eserlerin bu suretle yazmadan basmaya geçirilerek çoğaltıldığı malumdur. Bu nedenle, 1268 tarihli basma *Dîvânçe*, temelde ve büyük oranda dibacede belirtilen müellif hattı yazmaya dayanıyor olmalıdır.

Esad Muhlis Paşa'nın terekesi, 1267 (1851) yılında Diyarbakır'da vefat etmesinden yaklaşık kırk gün sonra, burada ikamet eden kızı Ayşe Hanım'ın isteği üzerine 1 Cemaziyelâhir 1267 (3 Nisan 1851) tarihinde kayda geçirilmiş, terekenin sahiplerine ulaştırılması için Ayşe Hanım'ın eşi Kenan Paşa (ö. 1286/1869-1870 civarı) vasi tayin edilmiştir. Terekede "Esad Paşa'nın tüm emvâl-i metrukkesinin değil, sadece Diyarbakır'da bulunanların" listelendiği anlaşılmaktadır (Yıldız, 2012, s. 235, 237). İlk liste "Kütüb-i Nefise" başlığı altında hazırlanmış olup kıymetli görüldüğü için satılmayan, biri "merhûmun hattıyla sülûs ve ta'lik" olmak üzere beşi murakka toplam 99 cildi ihtiva eder. Satılan kitapları gösteren ikinci listede ise 164 cilt kayıtlıdır (Yıldız, 2012, s. 238). Listelenenler arasında *Dîvânçe-i Muhlis*, *Dîvânçe-i Esad Paşa* veya benzeri şekilde isimlendirilmiş herhangi bir yazma yoktur. Yazmanın hem müsvedde hem de hususi eşya özelliği göstermesinden dolayı diğer kitaplar gibi kıymetli bulunmayıp veya aksine, hâtırası olduğu için paha biçilemeyip terekeye kaydedilmemiş olması muhtemeldir. Müsvedde, eğer terekeye kaydedilmediği hâlde Paşa'nın vefat ettiği evinde bulunuyorsa, yazmanın basmaya dönüşen serencamı Diyarbakır'dan İstanbul'a uzanıyor demektir. Terekeye kaydedilmiş olsun veya olmasın, her hâlükârda Diyarbakır'da bulunduğu ihtimali dâhilinde, listesi hazırlanan metrukât dışında kalan müsveddenin, Ayşe Hanım veya Kenan Paşa aracılığıyla bir şekilde İstanbul'daki vârislere, özellikle Esad Muhlis Paşa'nın şiirle meşgul oğullarından Nusret Bey'e ulaştırıldığını düşünmemiz için herhangi bir engel yoktur. O hâlde, defterin Diyarbakır'dan İstanbul'a gönderildiği ve 1268 yılında basılan *Dîvânçe*'nin bu müsvedde esas alınarak hazırlandığı ihtimal dâhilinde öne sürülebilir. Dikkat edilmesi gereken ayrıntılardan biri de müsveddeye kaydedilen son şiirlerin, tarih kıtalarının delaletiyle, Paşa'nın ölümünden yaklaşık iki buçuk sene evvel, 1264 (1848) yılı civarında yazılmış olmasıdır. 1263 (1847) senesinde Musul valiliğini sürdüren Paşa, bir yıl sonra Diyarbakır valiliğine atanır (Ali Emîrî Efendi, 2018, s. 38). Bu nedenle şiirlerini ihtiva eden ve hatta doldurulabilecek boş sayfaları bulunan defterini yanında muhafaza ettiği, bundan dolayı müsveddenin Diyarbakır'da bulunduğu ihtimali makul görünür.

İkinci ihtimal olarak müsvedde eğer Diyarbakır'daki metrukâtı arasında yer almıyorsa defterin, Paşa'nın İstanbul'da ikamet ettiğini bildiğimiz eşi Afife Hanım'da

veya diğer çocuklarından birinde (Yıldız, 2012, s. 236, n. 29) bulunduğu düşünülebilir. Nitekim birbiri ardına taşra memuriyetleriyle görevlendirilen Paşa'nın kütüphanesinin Diyarbakır'dakiyle sınırlı olmadığı, dolayısıyla kitaplarının bir bölümünün İstanbul'da bulunduğu düşünülmektedir (Yıldız, 2012, s. 239).

Paşa'nın, şiirlerini bizzat yayımlamak gibi bir faaliyetin içerisinde olup olmadığı da cevaplanması gereken sorulardan bir diğeri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu soruya vereceğimiz cevap, üçüncü ihtimali beraberinde getirir. Böyle bir durum söz konusuysa herhangi bir karışıklığı önlemek adına nüshanın beyaza çekilerek İstanbul'a gönderilmesi daha makuldür. Basmada yer alan dibacede, böylesi bir teşebbüse işaret eden herhangi bir ifade veya ima yoktur. Aksine, Paşa'nın vefatının ardından müellif hattı şiirlerin divançe oluşturmak amacıyla sonradan bir araya getirildiği açıkça belirtilir. Buradan hareketle, böyle bir girişimde bulunulmuş olursa dahi bu girişimin akamete uğradığı söylenebilir. Eğer üçüncü ihtimali doğru kabul edecek olursak Paşa tarafından kaleme alınan müsveddenin vefatından önce bir şekilde İstanbul'a gönderildiği veya gittiği, bu nedenle ölümünden sonra hazırlanan terekede yer almadığı öne sürülebilir. Öyleyse müsveddenin zaten İstanbul'da bulunduğu, Paşa'nın vefatından bir buçuk yıl sonra hâtırasını yaşatmak amacıyla basmaya esas teşkil ettiği düşünülebilir.

Tüm bu faraziyelerin ardından müsvedde ve basma arasındaki ilişkiye gelecek olursak müsveddede kayıtlı özellikle tarih kıtalarına atılan fazlasıyla uzun başlıklarla basmadakilerin çoğunun aynı olması dikkat çekicidir. Müsvedde ve basma arasında bir bağlantı olduğunu ve ilgili müsveddenin basmaya esas alındığını düşünmemizdeki en önemli verilerden biri budur. Bir diğeri ise basmada, müsveddede yer alan bir şiirin başlığına ek olarak "...déyü merhûmuñ *müsveddâtında* bulunduğu mebnî işbu maḥalle kaydı münâsib görüldi" ifadesiyle müsveddeye atfı yapılmasıdır. Müsveddede, üzeri çizilmek suretiyle tamamı iptal edilen bir gazelin bulunması ve bu gazelin basmaya alınmaması da bu konudaki kanıtlardan bir diğeridir.

Müsveddede olmayan bir şiirin ve bazı başlıkların basmada bulunması, bu faaliyet sırasında yalnızca müsveddenin esas alınmadığını, farklı kaynaktan/kaynaklardan derlenen şiirin ve şiirlere ait bilgilerin de basmaya eklendiğini göstermektedir. Öyleyse, eserin neşrinden önce muhtelif kaynaklardaki şiirlerin tespit edilip derlenmesi ve bazı şiirlerin nerede ve niçin yazıldığını bilen birinden istifade edilmesi gibi bir çalışma içerisine girildiği de öne sürülebilir. Müsveddede yer almayıp basmada bulunan şiirin varlığından hareketle, müsveddenin doğrudan doğruya basma için hazırlanmadığı da açıktır. Bu nedenle, yukarıda öne sürdüğümüz üçüncü ihtimal bir hayli zayıflamaktadır.

Müsvedde ve basma arasındaki en büyük fark, müsveddenin gayr-ı mürettep, basmanın ise mürettep olmasıdır. Bu durumda, Milli Kütüphane'de kayıtlı müellif hattı müsvedde nüsha baskıya esas teşkil etmekle birlikte; müsveddedekilerin yanında dışarıdan dâhil edilen şiirin, kimliği belirsiz biri tarafından nazım şekillerine ve hurûf-ı hecâyâ göre sıralandığı, meçhul bir hattatın talik yazısıyla başka bir nüshanın ortaya çıkarıldığı ve düzenlenen bu nüshanın baskıya esas alınarak litografya taşına aktarıldığı anlaşılmaktadır.²¹ Bu düzenleme sırasında ileride değinileceği üzere bazı başlıklarda ufak tefek değişikliklere gidilmiş, müsveddede olmayan başlıklar yeni oluşturulan nüshaya eklenmiş, olanlardan bazıları atlanmış, bazı beyitlerdeki kelimeler, yazma eser istinsahında çokça karşılaşılan yanlış istinsaha maruz kalmış ve tüm bunlar basmaya da aksetmiştir. Kelimelerdeki bazı farkların bu ikinci nüshanın hattatına ait olması da

²¹ Yazıların litografya taşına aktarımı hususunda teknik bilgi için bk. Gerçek, 1939, s. 9-10; Erdem, 2022, s. 1-2.

muhtemeldir. Neticede bu ihtimallerin daha makul olduğu, bu nedenle elimizdeki müsvedde haricinde bugün için tespit edilemeyen; fakat basmadan da farklılık göstermeyen mürettep bir nüshanın daha varlığı aşîkârdır.

Tüm bunların yanında, basmadan sonra düzenlenen, fakat müsveddeyle ve basmayla ortak hususiyetler gösterdiği gibi onlardan farklı özellikler de sergileyen şahsi bir yazma daha mevcuttur. İşte bu nüsha, Nâil Tuman'ın haber verdiği, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde kayıtlı el yazmasıdır. Kısacası, *Dîvânçe-i Esad Paşa*'nın hikâyesi müsveddeden basmaya, basmadan ise tekrar yazmaya uzanmaktadır.

3. *Dîvânçe-i Esad Paşa*'nın Düzenlenmiş El Yazması

Dîvânçe-i Esad Paşa üzerine hazırlanan çalışmalarda değerlendirilmemiş bu enfes ve mürettep nüsha, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, T 207 numarada kayıtlıdır. 31 varaktır. Son derece süslü, sarı renkte şemseli, salbekli, köşebentli, zencirekli ve mıkplepli bordo cilt içerisindedir. Arka ve ön iç kapak, koyu yeşil renkte olup yaldızla çerçevelemiştir. Sayfalar nohudi renktedir; lacivertle, yeşilin iki farklı tonuyla ve en içte açık kahverengiyle cetvellemiştir, reddadelidir. Hattı, son derece özenli, yer yer harekeli nefis bir nesihdir. Müstensihî, hattat Mirzade Hasan Rüşdî Efendi'nin (ö. 1307/1890) oğlu ve tilmizi hattat Trabzonlu Mahmud Esad Efendi'dir (ö. 1332/1914).²² 1 numaralı vikaye sayfasının a yüzünde, sayfanın altında yer alan kağıda Arap rakamlarıyla "2027" yazılmış, b yüzünün altına kıvrılan ucuna ise eski yazıyla "3416 Es'ad Muhlîş Paşa Dîvânî" notu düşülmüştür.²³ 2 numaralı zahriye sayfasının a yüzü boştur. 2b sayfasında, lacivert zemin üzerine altın yaldızlı, yeşil renklerde, hatayi motiflerle ve tığ işiyle süslü, ortasında nesih hatla "Huve'l- 'Azîz" yazısının bulunduğu bir serlevha vardır. Ardından, Paşa'nın vefatından sonra yazılan ve basmada da aynen mevcut dibace başlar. 4a sayfasının ortasından başlayan, Nusret Bey tarafından kaleme alınan ve Paşa'nın mezar taşına hakkolunan tarih kıtası, 4b sayfasının ilk iki satırına kadar devam eder. Sonrasında, Paşa'nın kişilik özelliklerinden bahseden cümle gelir. 5a sayfası cetvelli olmakla birlikte boştur. 5b sayfasında yine hatayi motiflerle müzeyyen lacivert zemin ortasındaki şemse içerisinde nesihle "Dîvânçe-i Es'ad Muhlîş Paşa" yazısının bulunduğu son derece süslü ve göz alıcı bir serlevha vardır. Nüshanın müzehhibi Topkapılı Aziz Efendi'nin tilmizi Kumkapılı Hasan Efendi'dir.²⁴ Serlevhanın ardından *Dîvânçe*'nin metni başlar. Başlıkların büyük çoğunluğu ve sene kayıtları sürh, açıklama ve hurûf-ı hecâ başlıkları ise siyah mürekkepledir. Başlıklar ve şiirler çerçevelerle ayrılmıştır. Nüsha, Esad Muhlis Paşa'nın oğlu Mehmed Said Bey'in isteği üzerine hazırlanmaya başlanmış, 7 Receb 1306

²² Yazmanın 31a sayfasındaki istinsah kaydı şöyledir: "Harrere-hû'l-fakîru'l-hakîru'l-mültecî ilâ-eltâfi Rabbi-hî'l-Ķadîrî'l-müderri; fî-Câmi'i Sultân Bâyezîd Veliyyi Ĥân 'aleyhi'r-raĥmeti ve'l-guĥrân ĥâfîzu'l-Ķur'ân Maĥmûd Es'ad eĥ-Trabzonî mevluden ve'l-İslâmbolî mevtînen min-telâmîzî ebî-hi ĥâfîzu'l-Ķur'ânî'l-ustâzî'l-ekrem Hasen er-Rüşdî Efendi 'afâ 'an-humâ rabbe-nâ's- Şamedî." Hattat Mahmud Esad Efendi'nin biyografisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İnal, 2021, s. 172-173.

²³ Yeşil renkteki iç kapak üzerine yapııştırılan pullar vesilesiyle nüshaya ait kütüphane numarasının zaman içerisinde değiştirildiği anlaşılmaktadır. Buna göre; nüshaya ilk olarak 3416, daha sonra T 491, ardından T 207 numarası verilmiştir.

²⁴ Yazmanın 31b sayfasındaki müzehhip kaydı şöyledir: "Zehhebe-hû Ĥasen el-ma'rûf bi-Ķumĥapulî el-me'zûn mine'l-ustâzî 'Azîz el-ma'rûf bi-Ķopĥapulî."

(9 Mart 1889) Cumartesi günü tamamlanmış²⁵ ve müstensih Mahmud Esad Efendi'nin yazdığı bir kıtayı sonlandırmıştır.

Başı (2b): Kudemā-yı vüzerā-yı 'izām-ı salṭanat-ı seniyyeden Meḥemmed Es'ad Paşa'nın āṣār-ı ṭab'-ı me'ārif-neb'i olan ba'z-ı eş'ār kendü ḥaṭṭıyla mazbūṭ ve muḥarrer olmasına mebnī bu def'a bir dīvānce olmaḵ üzere tertīb olunmuştur...

Sonu (31a): Muḥarrir-i mūmā-ileyh Maḥmūd Es'ad dā'īleriniñ söyledigi kıt'adır

İşbu dīvānceyi tahrīrde tedkik' etdim
Fenn-i ma'nī vü beyān içre bedī' ḥissētdim

Nazmına incü gibi dürlü me'ānī dizilir
Kim ki inṣāf' eder ol zāta 'ayān 'arz' etdim

Dibacenin aynı olması, şiirlerin başlıklarla birlikte aynı sırada yer alması, basmadaki nüsha farklarını çoğu zaman devam ettirmesi ve 1306 (1889) yılında istinsah edilmesi, 1268 tarihli basmanın, büyük oranda bu nüshaya kaynak teşkil ettiğini göstermektedir. Örneğin, taş baskısının yapılması üzerine Nusret Bey tarafından düşünülen tarih, basmada “Tārīḥ-i ṭab'-ı dīvānce” başlıklı olmasına rağmen, nüshanın 31a sayfasına “Evvelce ṭab' édilen Dīvānce'ye nāzım-ı merḥūmuñ maḥdūmı Nuṣret Bég merḥūmuñ inṣād eylediği tārīḥdir” başlığıyla kaydedilmiştir. Basmada olmayan; fakat müsveddede bulunup üzeri çizilen bazı beyitlerin yer alması; bu nüshanın, müsveddeyle veya müsveddenin kaynağı alındığı başka bir yazmayla da bağlantılı olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan, müsveddede ve basmada olmayan birkaç şiir bu nüshada mevcuttur. O hâlde, bu yazmanın, yine bir derleme faaliyeti neticesinde oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

4. Müellif Tashihleri, İstinsah Hataları ve Nüsha Farkları

Müsvedde ile basma ve düzenlenmiş nüsha arasındaki farkların bir kısmı manayı değiştirecek düzeyde değildir. Bazıları basma ve düzenlenmiş nüshadan farklı olarak beytin orijinalinde başka kelimeye yer verilmesi gerektiğini ortaya koyar. Bir bölümü, Esad Muhlis Paşa'nın bir şair olarak şiir yazma süreci ile çeşitli nedenlerle şiirinden veya kelimelerden feragat ettiği noktaları görünür kılar. Bir diğer örnek ise Paşa'nın yazdığı; fakat sonradan iptal edilen, konusu itibarıyla ilginç ve belki de birilerinin çekincesini mucip bir şiirin varlığını haber verir.

Bu bölümden itibaren mürettep olması nedeniyle şiirlerin basma ve düzenlenmiş nüshadaki sıralaması esas alınarak bunlar arasındaki farklar üzerinde durulacaktır. Şiirler, ilk mısra esasıyla alt alta gösterilecek, yanlarında basmadaki sayfa, müsveddedeki ve düzenlenmiş nüshadaki varak numarası belirtilecek, mısra altlarında farklara dair notlara yer verilerek bu notlar değerlendirilecek ve sonrasında daha önceki iki çalışmada yapılan gözden kaçan hatalara köşeli parantez içerisinde işaret edilecektir.²⁶

²⁵ Yazmanın 31a sayfasındaki ilgili kayıt şöyledir: “Nāzım-ı merḥūmuñ işbu dīvān-ı belāḡat-unvānı meḥādīm-i kirāmlarından olub ḥālā Defter-ḥāne-i Ḥākānī Neẓāreti Senedāt-ı 'Umūmiyye İdāresi müdürü bulunan 'atūfetlū es-Seyyid Meḥemmed Sa'īd Bégefendi ḥazretleri tarafından gösterilen emel ve ārzūya mebnī işbu biñ üç yüz altı sene-i hicriyyesi şehr-i Recebū'l-ferdinīñ yedinci cum'aertesi günü ma'rifet-i dā'iyānemle bi-mennihi'l-kerīm ketb ü tahrīri ḥüsn-i ḥitāma resīde olmuştur.”

²⁶ Makalenin bu bölümünde kullanılan kısaltmalar şu şekildedir: **M:** *Dīvān[çe-i Muḥlis]*, Millî Kütüphane, Yazmalar, 06 Mil Yz A 2236; **B:** *Dīvānce-i Es'ad Paşa*, [Der-se'adet]: Takvīm-

1. Yâ Râb bu 'abd-i 'âcize kıdret 'atâ kılub [B s. 6, M vr. 1a, T vr. 5b]

Başlık: **Kıṭ'a berây-ı şükr-güzārī-yi ni'am-ı Bārī M : Münacât T : - B²⁷**

[1a²⁸ kıdret M, B, T : kıdret-i S]

2. Yâ Rab kamu 'azâb u 'ikâbîn sezâ baña [B s. 6, M vr. 1b, T vr. 5b-6a]

Başlık: **Münacât M : Eyzan T : - B**

M'de, üzeri çizilmek suretiyle çıkarılan, ikincinin yanına "şahh" kaydı düşülen ve B'ye alınmayan iki beyit kayıtlıdır. Bu beyitler T'de de bulunmaktadır. Sırasıyla, B'deki üçüncü ve beşinci beyitlerden sonra gelir:

Var-ısa defterimde günâhımdan özge şey'

Yâ sehv-i kâtibândır o yâ iftirâ baña

...

Yâ Rab emân dergeh-i lutfîñ penâhım ét

Êdirme gayrı kapulara ilticâ baña

Esad Muhlis Paşa, yukarıdaki ilk beyitte yalnızca günahkâr bir kul olduğunu ve günahlarından başka bir şeyi bulunmadığını, varsa dahi bunların ya kâtip hatası veya iftira olduğunu belirtir. İkinci beyitte ise yardım dileyerek Allah'ın dergâhından başka kapılara yüz sürmek istemediğini ifade eder. İlk beyit, ikinci mısradaki "sehv-i kâtibân" tamlaması ilahî makama kusur bulunduğu intibahını uyandırdığından iptal edilmiş olabilir. İkinci beyitte ise özellikle aynı anlama gelen "bâb" ve "kapu" kelimeleri üzerinde değişikliğe gidilmiştir. Beyitte, ilk olarak "kapulara" ifadesine yer verilmiş, bu ifade iptal edildikten sonra üzerine kırmızı kalemle "bâblara" yazılmış, bunun da üzeri çizilerek derkenara tekrar "kapulara" düzeltilmesi yapılmıştır. Bu nedenle esas problemin bu iki kelimede olduğu açıktır. Belki de beyit, bu kelimeler doğrudan Osmanlı hükümetini ifade eden Bâb-ı Âlî'yi çağrıştırdığı için, aynı zamanda bir devlet adamı olan Esad Muhlis Paşa'nın, *Dîvânçe*'yi temize çektiren yakınlarından birinin veya basmaya nezaret ettiği belirtilen matbaa nazırı Recâyî Bey'in çekincesi nedeniyle iptal edilmiş yahut B'ye alınmamıştır. Gazelin, bu beyitlerle birlikte şahsi özellik gösteren T'de eksiksiz olarak bulunması, basmanın hazırlanışı sırasında sansüre uğramış olabileceğini düşündürmektedir.

[5a olsaydıñ M, B, T : olaydıñ ÇŞT, S]

3. Êy Resûl-i müctebâ maḥbûb u memdûḥ-ı Hüdâ [B s. 6-7, M vr. 1a, T vr. 6a]

Başlık: **Kıṭ'a der-na't-ı nebî 'aleyhi's-selâm B, T : Kıṭ'a berây-ı edeb-şomârî (?) der-na't-ı peygâmberrî M**

[1a maḥbûb u M, B, T : maḥbûb-ı ÇŞT || 2b medḥ ü M, B, T : medḥ-i S]

4. Bundan aña himmet-i kübrâsını Peygâmberrîñ [B s. 7, M vr. 1a, T vr. 6a]

Başlık: **Eyzan Kıṭ'a B, T : Kıṭ'a M**

2a devleti M : himmeti B, T

hâne-i 'Âmire, 1268; T: *Dîvânçe-i Es'ad Muhlis Paşa*, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, Nr. T 2027; ÇŞT: (Çöğenli, vd., 1992); S: (Serdaroğlu, 1994).

²⁷ Müsveddede, bazı başlıklardan veya başlıksızsa şiiirden önce "Huve" ifadesini karşılayan, B ve T'de bulunmayan remze yer verilmiştir. Bunlara ayrıca işaret edilmeyecektir.

²⁸ Bu ve benzeri kullanımlarda rakam, beyit veya bent numarasını, harf ise ilgili beytin veya bendin mısra sırasını gösterir.

Arza 'arz-ı 'uŝr-i cüd étse dü-dest-i **devleti**
Berr olurdu ğıbtadan baħreyn-i Esfîd ü Siyâh

[2a 'uŝr-i **M, B, T** : 'aŝr-ı **S** :: 2b berr **M, B, T** : berr **S**]

5. Her güzel sen gibi ruhsâresi mehveş degil a [B s. 7, M vr. 13a, T vr. 6a-6b]

Başlık: Ğazeliyyat **B, T** : **Ve le-h^a M**

Alt başlık: **Ĥarfü'l-elif** **T** : - **M, B**

[2a étme **M, B, T** : itmese **S**]

6. Ser-be-zîr-i hırkayım ceybim külâh oldu baña [B s. 7-8, M vr. 15b, T vr. 6b]

Başlık: **Eyzan** **B, T** : - **M**

[5a mekr-i cihândan **M, B, T** : meger cihândan **S**. **Not.** Gazelin vezni **ÇŞT**'de *Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün* şeklinde yanlış gösterilmiştir. *Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün* olmalıdır.]

7. Hem cân dérim hem âfet-i cân söylerim saña [B s. 8, M vr. 24b, T vr. 6b-7a]

Başlık: **Eyzan** **B, T** : - **M**

4b Âmid ü Van **M, T** : Âmid [ü] Van **B**

Sen aňlamazsñ éy büt-i Kürdî lisânımı
Ben ıŝılâh-ı **Âmid ü Van** söylerim saña

[4a büt-i **M, B, T** : büt **S** :: 4b Âmid ü Van **M, T** : Âmid [ü] Van **B** : âmed ü an **ÇŞT** : Âmid'dan **S**]

6a kolay yolın **M** : kolayını **B, T**

Bulduñ zemîn-i köhnede ŝi'riñ **kolay yolın**
Muħliŝ sürâĝ-ı nükte-verân söylerim saña

M'deki fark, müellif hattı ve vezne daha uygun olduğundan esas kabul edilmelidir.

[7b o **M, B, T** : ol **S** ; siħr-i beyân **M, B, T** : siħr-beyân **S** || 8a ŝi'r anı **M, B, T** : ŝi'rânı **S**]

8. Zâde-i Nüh'a ŝeref vermeyicek ĥazret-i eb [B s. 8-9, M vr. 19a, T vr. 7a]

Başlık: Ğazel der-naŝîĥat-ı ferzendân **M** : **Der-naŝîĥat-ı ferzendân** **B, T**

Alt başlık: **Ĥarfü'l-bâ** **T** : - **M, B**

[3b mültezimi **M, B, T** : mültezim **S** || 4a ĝüş-ı **M, B** : ĝüş **S** :: 4b pend-i ebi **M, B, T** : pendânı **ÇŞT** : pendânı **S**]

9. Raķîbe luř édersin her zemân cevriñ bañadır heb [B s. 9, M vr. 24a, T vr. 7a-7b]

Başlık: **Eyzan** **B, T** : - **M**

2a bir **M** : ben **B, T**

İnanmam kim dése **bir** mihribân var dil-rübâlarda
Nêçe ĥübâna dil vérdim ki kâfir-mâcerâdır heb

Gerek ikinci mısradaki çokluk manasını veren “nêçe” kelimesiyle tezat oluşturması gerekse ilk mısranın başında “inanmam” kelimesiyle zaten birinci tekil şahıs kullanımına yer verilmesi “ben” varyantındansa “bir” kelimesinin muteber olduğunu göstermektedir.

10. Şehr-i İstanbul-râ her dem be-nezd-i 'arîfân [B s. 9, M vr. 3b, T vr. 7b]

Alt başlık: **Ḥarfü't-tâ'** B, T : - M

3b Güş-i tú **M** : Güş-râ **B, T**

Her-çi mî-h'vâh-î kî yâb-î bih zi-dil-h'vâh-et der-ân
Güş-i tú mâ teştehi'l-enfûs zi-her-sûy-eş şadâ-st

Beytin ilk mısrasında Farsça ikinci teklik şahıs eklerine yer verilmesi (*mî-h'vâh-î, yâb-î, dil-h'vâh-et*), ikinci mısradaki **M**'ye bağlı kalınarak "tú" varyantının doğru kabul edilmesi gerektiğini göstermektedir.

M'de, üçüncü beyitten sonra bir beyit daha kaleme alınmış, ancak üzeri çizilerek iptal edilmiştir. Bu beyit, **B** ve **T**'ye alınmamıştır. İkinci mısrası, üzeri çizili olduğundan okunamamıştır:

~~Güş-i gûlmân u hür est heme-i hûbân-i ü~~
~~[.....]~~

Şiir, gazel nazım şekliyle yazılmamasına rağmen **B** ve **T**'de gazeller arasına kaydedilmiştir.

[1b góftên **M, B** : góft-eş **T** || 4b îşân **M** : ânhâ-st **B, T** ; düğ ú mâ-st **M, B, T** : düğ-i demâ-st **S**. Not: 4. beyit, **ÇŞT**'de yoktur.]

11. Olsun da bezmimizde o sâķî-yi nâz mest [B s. 9-10, M vr. 13a, T vr. 7b-8a]

Başlık: **Eyżan** B, T : - M

M'de şiirin başına sürhle "Böyle bir dahı var" notu düşülmüştür.

[2a çekmek **M, B, T** : çeken **S** || 4a o **M, B, T** : ol **S** || 6a ma'âşî **M, B, T** : ma'âşî **ÇŞT** || 7b hem-meclis-i **M, B, T** : meclis-i **S**]

12. H'urşîd-i ruḥuñdan şanemâ ref'-i niķâb ét [B s. 10, M vr. 21a, T vr. 8a]

Başlık: **Eyżan** B, T : - M

M'de şiirin başına sürhle "Böyle bir dahı var" notu düşülmüştür.

[3b pür-jeng-i **M, B, T** : pür-zeng-i **S**]

13. Zülfüñ o yâr dillere étmiş kemend 'abes [B s. 10-11, M vr. 16a, T vr. 8a-8b]

Alt başlık: **Ḥarfü's-şâ'** B, T : - M

2a olur **M** : bilür **B, T**

Her kim ki fark-ı lezzet ü hâlet éder **olur**
Şahbâ-yı la'l-i nâbîña teşbîh-i kând 'abes

Her iki varyant da manaya uygundur. Beyitte, sevgilinin dudağı şaraba teşbih edilmiş; lezzet ve hâletinin farkına varanlar için şekere benzetilmesinin abes "olacağı" veya "bilineceği" ifade edilmiştir. Müellif hattı olduğundan **M**'deki varyant esas alınmalıdır.

[3b Ulağa **M, B** : Alağa **T, ÇŞT** : Ālāğa **S** || 4a terbiyyet **M, B, T** : terbiyyet **S** :: 4b güş-ı girân-ı **M, B, T** : güş-girân **S** || 5a kıadd-i **M, B, T** : kıad-i **S** || 6a hâk-i rehinde **M, B, T** : hâk-i zemînde **S** || 7a nev-zemînde **M, B, T** : zemînde **S** :: 7b şad-pesend **M, B, T** : şadpend **S**]

14. Gönülde olmuş iken ğamla nâ-bedîd feraḥ [B s. 11, M vr. 10b, T vr. 8b]

Alt başlık: **Ḥarfü'l-ḥā'** B, T : - M

[1b ümîd-i feraḥ **M, B, T** : ümîd feraḥ **S** || 2b nüvîd-i feraḥ **M, B, T** : nüvîd feraḥ **S** || 5b medeng-i **M, B, T** : ḥadeng-i **ÇŞT, S** ; kilîd-i feraḥ **M, B, T** : kilîd feraḥ **S**]

15. Gül-zâr-ı ḥüsne bir gül-i ter güyiyâ ḳadeḥ [B s. 11-12, M vr. 11a, T vr. 8b-9a]

Başlık: **Eyẓan** B, T : - M

[3a hicr **M, B** : hicre **T** || 4a Mesîḥ-i nâz **M, B, T** : Mesîḥ-nâz **S** || 6a ruḥ-ı ḥüykerdesin **M, B, T** : ruḥ ḥüykerdesin **S**]

16. Ğamze şemşîr ü nigh ḥançer ü müjgân rimâḥ [B s. 12, M vr. 11a, T vr. 9a]

Başlık: **Eyẓan** B, T : - M

[1b o ḥünî **M, B, T** : ḥünî **ÇŞT** || 6a devr-i gül ü mül **M, B, T** : devr-i gül-i dil **S** || 7a Ufuk-ı **M, B, T** : Ufuk-ı **S**]

17. Zîr-i burḳa 'da yene gör nece pinhândır ruḥ [B s. 12-13, M vr. 11b, T vr. 9b]

Alt başlık: **Ḥarfü'l-ḥā'** B, T : - M

[3a ḳad **M, B, T** : ḳadd **S** ; ḥaṭ **M, B, T** : ḥaṭṭ **S** || 5b terbiyyet **M, B, T** : terbiyyet **S**]

18. Naḥl-i nesl-i beşere mîve-i terdir evlâd [B s. 13, M vr. 18b, T vr. 9b-10a]

Alt başlık: **Ḥarfü'd-dâl'** B, T : - M

2b dîde-i rûḥ u dile **M** : dîde vü rûḥ u dile **B, T**

Ḳurretü'l-'aynıdır vâlide vü vâlidiniñ
Dîde-i rûḥ u dile nûr-ı başardır evlâd

M'deki varyant esas kabul edildiğinde; evladın, gönül ve ruh gözüne göz nuru olduğu anlamı çıkar ki teşbih ilgisi de dikkate alındığında **M'**dekinin, **B** ve **T'**deki varyanta göre mana bakımından daha doğru olduğu anlaşılmaktadır.

[6a vâlid andan **M, B, T** : vâlidândan **ÇŞT, S** || 7a cedd ü âbâ **M, B, T** : cedd-i âbâ **S**]

19. Her câh-ı se'âdetde bir başḳa şafâ vardır [B s. 13-14, M vr. 8b, T vr. 10a]

Alt başlık: **Ḥarfü'r-râ'** B, T : - M

4a herkes **M** : 'âlem **B, T** || 6b merdân-ı **M** : aşḫâb-ı **B, T** || 8a 'azlinde **M** : 'azl ile **B, T**

Mey dâfi '-i ğam dërler **herkes** bunı söylerler
Cânân ile 'işretde bir başḳa şafâ vardır

...

Ḥisset-menişin ḥâlî ğamdan olamaz ḥâlî
Merdân-ı şehâvetde bir başḳa şafâ vardır

...

Câh ile olan memnûn 'azlinde olur maḥzûn
Erbâb-ı ferâgatde bir başḳa şafâ vardır

Dördüncü beyitteki varyant manayı ve vezni değiştirmedeği için herhangi bir probleme yol açmasa da **M'**nin, müellif elinden çıkmasından dolayı "herkes" kelimesinin metne alınması gerekir. Altıncı beyitte "aşḫâb" kelimesindense "merdân" kelimesinin

“sehâvet” yani cömertlik sözcüğüyle daha uygun düştüğü söylenebilir. Sekizinci beyitte ise makamından memnun olanların, azledilmeleri hâlinde mahzun olacakları belirtilir ki **M**'deki varyant bu ifadeyi belirgin hâle getirmesi ve vezne daha uygun olması itibarıyla esas kabul edilmelidir.

20. Vaḥşîdir ‘uşşâkına cānān görünmez gizlenir [B s. 14, M vr. 3b, T vr. 10a-10b]

Başlık: **Eyẓan** B, T : - M

1b āhuvān **M** : āhūyān **B, T**

Vaḥşîdir ‘uşşâkına cānān görünmez gizlenir
Çünkü ehl-i şayda **āhuvān** görünmez gizlenir

Beytin ikinci mısrası **M**'de tashihlidir. İlk olarak “şayyāda ğazālān” ifadesi yazılmış, üzeri çizildikten sonra üst tarafta “ehl-i şayda āhuvān” şeklinde düzeltilmiştir. **B** ve **T**'ye tashihli hâli alınmıştır.

3a şādī **M** : ‘îş **B, T**

‘Arz-ı rû étmez ‘arūs-ı **şādī** me’nūs-ı ğama
Merdüm-i nā-maḥreme nisvān görünmez gizlenir

7a zemāndır **M** : zemāna **B, T**

‘Ādet-i ehl-i **zemāndır** Muḥlişā bir kimseden
İhtiyāc iḥsās eden yārān görünmez gizlenir

M'deki “zemāndır” ifadesi, hem vezin hem de mana bakımından **B** ve **T**'ye göre daha muteberdir. Ādet olan bir durumun bildirme ekiyle pekiştirilmesi ve genele teşmil edilmesi söz konusudur.

[5a îmāsıdır **M, B** : eyyāmıdır **ÇŞT** : étmesidir (?) **T** ; pīrāna **M, B, T** : perrāna **ÇŞT, S** || 6a töhmeti **M, B, T** : himmeti **S** ; cūbn **M, B, T** : cūbi **S**]

21. Söyleme ḥālīni aḥbāba yalandır dērler [B s. 14-15, M vr. 8b, T vr. 10b]

Başlık: **Eyẓan** B, T : - M

3b devr ü zemāndır **M** : devr-i zemāndır **B, T**

Bir tesellî arayub her kime açsañ derdiñ
Muḳteẓā-yı felek ü **devr ü zemāndır** dērler

İzafet yerine *atıf vāvı*'nın tercih edilmesi, tenasüp bakımından birbiriyle uygun kelimelerin bir araya getirilmesi hususunda daha yerindedir.

[6a şavnı uzandır/ozandır (?) **M, B, T** : şofî evzāndur **S. Not:** 6. beyit, **ÇŞT**'de yoktur.]

22. Bîḥ-i naḥl-i ‘aşḫ ḥāk-i pāk-i idrākimdedir [B s. 15, M vr. 9b, T vr. 11a]

Başlık: **Eyẓan** B, T : **Ve le-h^ü M**

23. Hicriñle ten ol mertebe bî-tāb ü tüvāndır [B s. 15-16, M vr. 10a, T vr. 11a-11b]

Başlık: **Eyẓan** B, T : - M

7a yaturam **M** : yatarum **B, T**

Muḥliş **yaturam** bir géce sende déyerekden
Aldar yatur ol şūḥ beni ḥaylî zemāndır

M'deki varyant, ikinci mısradaki “yatur” kullanımıyla daha uygundur.

[4b dedigim **M, B, T** : dedi kim **ÇŞT** || 6a yekke-süvârim **M, B, T** : yege süvârim
ÇŞT || 7a bir géce sende **M, B, T** : sende bir géce S]

24. Bir h'os tekellüm eyler o âfet çıtır pıtır [B s. 16, M vr. 10b, T vr. 11b]

Başlık: **Eyzan** B, T : - M

3b reftâr u 'işvesi de **B, T** : reftâr [u] 'işvesi de **M**

Her tavr u cünbişi o mehiñ nâzikânedir
Reftâr [u] 'işvesi de be-gâyet çıtır pıtır

[1a o **M, B, T** : ol S || 2a o mest-i **M, B, T** : mest-i S || 4a dér idi **M, B, T** : vereydi
ÇŞT, S || 5b Nazmında **M, B, T** : Nazmın da ÇŞT]

25. Kevşer lebiñe nisbet ile sâde âb olur [B s. 16-17, M vr. 11b, T vr. 11b-12a]

Başlık: **Eyzan** B, T : - M

M'de ikinci beyitten sonra iki beyit daha kayıtlı olmakla birlikte bu beyitler, üzeri kırmızı kalemle çizilerek iptal edilmiş ve ilk kelimeden sonrakiler tamamen silinmiştir. İlgili beyitler, **B** ve **T**'de de yoktur. Bu beyitlere ait mısralar, sırasıyla "Zülfün" ve "Sünbül" ile "Olsa" ve "Hâk" kelimeleriyle başlamaktadır.

[6b cild-i **M, B, T** : cild S]

26. Fikr-i vişâli bir qurı hulyâ mıdır nedir [B s. 17, M vr. 12a, T vr. 12a]

Başlık: **Eyzan** B, T : - M

[2b Âh-ı derün şem'-i **M, B, T** : Âh derün-ı şem'-i S]

27. O cism-i pāk ki vâreste-i 'alâyık olur [B s. 17-18, M vr. 13b, T vr. 12a-12b]

Başlık: **Eyzan** B, T : - M

[8b hezâr **M, B, T** : hezârı S || 9a Girişme-kârî-yi **M, B, T** : Girişme-kâr-ı S :
'Azrâ-yı **M, B** : 'izâr-ı (?) **T** :: 9b dîvâra **M, B, T** : dîv-âra ÇŞT]

28. Hâtırâ sâķî-yi gül-çehre ile bâde gelir [B s. 18, M vr. 13b, T vr. 12b-13a]

Başlık: **Eyzan** B, T : - M

[2a behişt-reşki **M, B, T** : behişt-i reşki S || 3a dil-i senginine **M, B, T** : dil-i
sekînesine S || 6b maşyed-i **M, B, T** : muşîd S]

29. Kays'ı yektâ şanma dünyânıñ néce Mecnûn'ı var [B s. 18-19, M vr. 15a, T vr. 13a]

Başlık: **Eyzan** B, T : - M

4a 'işvede **M** : cilvede **B, T**

Qaddiñe nisbet ne haddi var serviñ 'işvede
Serviñ ancak sâdece bir kâmet-i mevzûnı var

B'de, dördüncü beytinden sonra ve mahlas beytinden önce herhangi bir beyit kayıtlı değilken; **M** ve **T**'de, **B**'de olmayan bir beyit mevcuttur. Beytin ilk mısrasının "cefâ" kelimesinden sonrası, **M**'de ilk olarak "izz-i sürür-ı hüsn-ile" şeklinde yazılmış, sonradan üzeri kırmızı kalemle çizilerek düzeltilmiştir. **T**'ye düzeltilmiş şekli alınmıştır. **M**'de ikinci mısradaki "âh" kelimesinden sonra yazılmamışsa da **T**'de *atıf vâvı* imla edilmiştir:

Tâ be-key cevır ü cefâ tâ key bu nâz-ı pür-gürür
El-hâzer 'âşıklarıñ âh-ı dil-i maḥzûnı var

[1a Kays'ı **M, B, T** : Kays-ı **S** || 2b mǎ-fevķi **M, B, T** : fevķi **S** || 4a var **M, B, T** :
diler **S**]

30. Gōñül vaĥdet-serāyī kim cihān ile berāberdir [B s. 19, M vr. 16a, T vr. 13a-13b]

Başlık: **Eyżan** **B, T** : - **M**

[2b pīr-i zinde-meşreb **M, B, T** : pūr-zinde-i meşreb **S** || 3a tıfl-ı şīr-i mest **M, B, T** :
tıfl-ı şīr-mest **S**]

31. Ħam-ı zūlfī ki dām-ı küfr ü dīndir [B s. 19-20, M vr. 16b, T vr. 13b]

Başlık: **Eyżan** **B, T** : - **M**

32. Benim ki gūşe-i mey-hāne ĥānķāhımdır [B s. 20, M vr. 17b, T vr. 14a]

Başlık: **Eyżan** **B, T** : - **M**

4b zūll-i **M** : zūll ü **B, T**

Gedā-yı kūyı olursam baña ne devletdir
Ki zūll-i cevır ü cefāsı da ‘izz ü cāhımdır

[2b āh-ı **M, B, T** : - **S** || 5b firāz-ı **M, B, T** : firāzī-yi **S**]

33. Derd-i ‘aşķıñ merd-i şāĥib-zūr şeklin gōsterir [B s. 20-21, M vr. 18b, T vr. 14a-14b]

Başlık: **Eyżan** **B, T** : - **M**

1a şāĥib-zūr **M, B, T**

Derd-i ‘aşķıñ merd-i **şāĥib-zūr** şeklin gōsterir
Geh Hülāgū gāĥice Tīmūr şeklin gōsterir

B'de, “şāĥib” kelimesinin *şād* harfinin alt kısmı siliktir. **ÇŞT**'de ifadenin okunamadığı
üç nokta ile belirtilmiştir.

[1a şāĥib-zūr **M, B, T** : şāĥib-zōr-ı **S** : ... **ÇŞT** || 3b Varısa **M, B, T** : Var ise **ÇŞT**,
S. Not: Kelime, “galiba” manasında kullanılmıştır. || 4a dūd **M, B, T** : derd **ÇŞT** ;
dū dīde çerĥ **M, B, T** : dūdīde **S** || 9a çarpıldık ki **M, B, T** : çarpıldıkta **ÇŞT**]

34. Yéne ol mǎh géymiş cāme-i dībāyī reng-ā-reng [B s. 21, M vr. 14b, T vr. 14b]

Alt başlık: **Ħarfū’l-kāf** **B, T** : - **M**

[1a dībāyī **M, B, T** : dībā-yı **S** :: 1b ebr ü sipihre **M, B, T** : ebrü siyehde **ÇŞT, S** ||
2b ĥulyāyī **M, B, T** : ĥulyā-yı **S**]

35. Taĥşīl-i kāma şanma degildir emek gerek [B s. 21-22, M vr. 20b, T vr. 14b-15a]

Başlık: **Eyżan** **B, T** : - **M**

[6a şanma **M, B, T** : źamme **ÇŞT, S** ; tehī **M, B, T** : tehī boş **S**]

36. Çalış ģam-ġinleri şād étmege şād olmaķ isterseñ [B s. 22, M vr. 4a, T vr. 15a]

Başlık: **Eyżan** **B, T** : - **M**

37. Mest-i ‘aşķım bilmezem aġyār kim dil-dār kim [B s. 22-23, M vr. 17a, T vr. 15a-15b]

Alt başlık: **Ħarfū’l-mīm** **B, T** : - **M**

38. Dil-i nā-şādı ģam u ģuşşadan āzād édelim [B s. 23, M vr. 22b, T vr. 15b]

M'de, şiirin altına, **B** ve **T**'de olmayan şu not düşülmüştür:

Mukaddemā Es‘ad maḥlaşıyla söylenen gâzellerimizdendir.

[5a gül oyna **M, B, T** : gel oyna **ÇŞT**]

39. Yanmış bir âfet âteşine ‘aşkı nâr iken [B s. 23-24, M vr. 18a, T vr. 16a]

Alt başlık: **Ḥarfü’n-nûn** B, T : - M

2b la‘l-i lebi **B, T** : la‘l ü lebi **M**

İçmiş mey-i maḥabbetini bir lebi mülûñ
Ser-mest-i **cām-i la‘l-i lebi** şad hezâr iken

Terkip, **M**’de *atuf vâvı* ile gösterilmiş olmalıdır.

[2a mülûñ **M, B, T** : melegûñ **S** || 4a meh-liqâyı **M, B, T** : ḥamleḳâ-yı **S** || 5a nev-emîr-i **M, B, T** : nev-emîr **S** || 7a sünbül-sitân-ı **M, B, T** : sünbül-istân-ı **S**]

40. Öyle mecrûḥum sinân-ı va‘d-i ḥulf-âmizden [B s. 24, M vr. 22b, T vr. 16a-16b]

Başlık: **İşbu gâzel vaporda söylenmiştir** B, T : - M

[5b Bogzer-ed **M, B, T** : Be-güzer et **S** || 8a Bu **M, B, T** : Nev **S** :: 8b Ḥusrev-i Pervîz’den **M, B, T** : Ḥusrev ü Pervîz’den **ÇŞT** || 9a bî-miḥek **M, B, T** : biçecek **S**]

41. Görüb ḥam-geşte ḳamet dème pîr-i nâ-tüvândır bu [B s. 24-25, M vr. 22a, T vr. 16b]

Alt başlık: **Ḥarfü’l-vāv** B, T : - M

[2a âsmân-peyvest-i **M, B, T** : âsmân-peyvest **S** || 3a étme **M, B, T** : etmeye **ÇŞT** || 8b köhne **M, B, T** : köne **ÇŞT**]

42. Başlar belâda bir büt-i başbuğla Muğla’da [B s. 25, M vr. 8a, T vr. 17a]

Alt başlık: **Ḥarfü’l-hâ’** B, T : - M

Başlık: **Muğla ḳaryesinde söylenmiştir** B, T : - M

B’de, şiirin başında çerçeve içinde yer alan “Ḥarfü’l-hâ” başlığının yanına 9 rakamı konulmuş, sayfanın sol derkenarına yine aynı rakamla “Muğla ḳaryesinde söylenmiştir” bilgisi yazılmıştır. Bu not, **S**’ye eklenmemiştir.

[1a başbuğla **M, B, T** : başbuğ ile **S** :: 1b çoğla **M, B, T** : çuğla **S** || 2a dil sîr-i **M, B, T** : dilsîr-i **S** || 3b şûhı **M, B, T** : şûh **S**]

43. Bugün piyâleye n’oldı neşât yok dilde [B s. 25-26, M vr. 9a, T vr. 17a]

Başlık: **Eyzan** B, T : - M

[5a riş-ḥand **M, B, T** : riş-ḥand-ı **ÇŞT** :: 5b güldi **M, B** : n’oldı **T** || 6a getirir **M, B, T** : götürür **S**]

44. Esrâr-ı şevḳa ḥalk-ı cihân maḥrem olmaya [B s. 26, M vr. 12b, T vr. 17b]

Başlık: **Eyzan** B, T : - M

[1b belki **M, B, T** : bil ki **S**]

45. Nüş étdürüb o şûḥa meyi nuḳl-i sîb ile [B s. 26-27, M vr. 17b, T vr. 17b-18a]

Başlık: **Eyzan** B, T : - M

[5b olalı **M, B** : oldı **T, S**]

46. Getirdiñ meclise nâz ile éy meh bâde Şehbâ'da [B s. 27, M vr. 18a, T vr. 18a]

Başlık: **Bu** gâzel **Haleb-i Şehbâ'da** söylenmiştir B, T : - M

2a şerbetden **M** : şekerden **B, T** || 5b imdâda **M, T** : imdâd-ı **B**

Füzündür hürmet-i sāğar Haleb'de şîr ü şerbetden
Tolandır bezme sâkî gâh 'arağ geh bâde Şehbâ'da

...

Hücum-ı leşker-i gâmdan rehâ mümkün degil Muhlîş
Meger **imdâda** himmet éde nâ-geh bâde Şehbâ'da

İstinsah sırasında yapılan temel yanlışlardan biri ilgili kelimenin, yakın anlamlısıyla değiştirilmesidir. İkinci beyitteki yanlış buna güzel bir örnektir. Beşinci beyitteki "imdâda" varyantı ise **B**'dekine göre mana bakımından daha uygundur.

[1a getirdiñ **M, B** : getirdik **ÇŞT** : getiriñ **T** || 3a dil-mürdegân-ı **M, B, T** : dil mürdegân-ı **S** || 5b imdâda **M, T** : imdâd-ı **B, S** : ihdâ vü himmet **ÇŞT** ; nâ-geh **M, B, T** : tâ ki **S**]

47. Gétidi gam çünki vişâl-i yâr geldi hâtıra [B s. 27, M vr. 20b, T vr. 18a-18b]

Başlık: **Eyzan** B, T : - M

5a ne dërsin mest iken şu hâlîme **B, T** : şu hâlîme ne dërsin mest iken **M**

Zâhidâ bilmem **şu hâlîme ne dërsin mest iken**
Gâh tevbe gâh istiğfâr geldi hâtıra

B ve **T**'deki varyant, **M**'dekine nazaran vezin gereği daha uygundur.

[4b bütümâr **M, B, T** : bu tîmâr **ÇŞT**]

48. 'Arağ-feşânî-yi o gül- 'izârı seyr eyle [B s. 28, M vr. 16b, T vr. 18b]

Başlık: **Bu** gâzeliñ ikinci beytinde **Şâ'ib** meslegi ihtiyâr ile kâfiye tekrâr olunmuştur **M** : **İşbu** gâzeliñ ikinci beytiniñ kâfiyesi **Şâ'ib** meslegi üzere tekrâr olunmuştur B, T

[Başlık: ...Şâ'ib meslegi... **M, B, T** : ...Şâ'ib-i silki... **S** || 4b leyl **M, B, T** : lehl **ÇŞT** || 5a getir **M, B, T** : götür **S** || 7a çü gonce **M, B, T** : çoğca **S** :: 7b girih-güşâyî-yi **M, B, T** : gerü güşâî-i **ÇŞT** : girih-güşây-ı **S**]

49. Naql éderken bu şeb ol şûha hikâyât-ı gâmı [B s. 28, M vr. 9b, T vr. 18b-19a]

Alt başlık: **Harfû'l-yâ'** B, T : - M

[2b el **M, B, T** : ol **ÇŞT**]

50. Dem-be-dem yâda gelir çeşm-i siyeh-kârîñ ucu [B s. 29, M vr. 12a, T vr. 19a]

Başlık: **Eyzan** B, T : - M

[7b Hün-çegân **M, B, T** : Hoş-mekân **ÇŞT**]

51. H'âhiş-gerân-ı câha sözüm var inanmalı [B s. 29, M vr. 12b, T vr. 19b]

Başlık: **Eyzan** B, T : - M

[2a 'ârif **M, B, T** : 'ârif-i **S**]

52. Bir bâde olmaz 'âşıka la'l-i lebi gibi [B s. 30, M vr. 14b, T vr. 19b]

Başlık: **Eyzan** B, T : - M

1a cām-ı lebi **M** : la‘l-i lebi **B, T**

Bir bāde olmaz ‘aşıka **cām-ı** lebi gibi
Ol cāma nuḳl-ı sīb olamaz ḡabḡabı gibi

Beytin ikinci mısrasında geçen “cām” kelimesinden dolayı **M**’deki varyantın esas alınması gerektiği açıktır. Klasik Türk edebiyatı geleneğinde “dudak” için sıkça kullanılan “cām” ve “la‘l” kelimelerinin istinsah sırasında birbirine karıştırıldığı anlaşılmaktadır.

[5a le‘āl **M, B, T** : la‘l **S** ; nā-süfte **M, B, T** : nā-sifteh **S** :: 5b nevk-i **M, B, T** : nük-i **ÇŞT** ; mişkabı **M, B, T** : mişkabı **ÇŞT**]

53. Suḡen kim besmele ile olmaya ser-zīb-i ‘unvānı [B s. 30, M vr. 15b, T vr. 20a]

Başlık: **Eyżan** B, T : - M

[2b hem-i‘tibār **M, B, T** : hem i‘tibār **ÇŞT, S** || 3b miḳrāz-ı lā **M, B, T** : miḳrāz **S** || 4a şahrā-nişīnān-ı **M, B, T** : şahrā-nişīnān **S** || 5a ehl-i **M, B, T** : ehli **ÇŞT**]

54. ‘Arızın ḡ‘urşid-sīmā eyledi āyineyi [B s. 30-31, M vr. 17a, T vr. 20a]

Başlık: **Eyżan** B, T : - M

4a timşālīñ **M** : ruḡsārīñ **B, T**

Şevḳ-ı dāmen-gīrī-yi **timşālīñ** éy Yūsuf-liḳā
Dest-i küstāḡ-ı Züleyḡā eyledi āyineyi

[4a dāmen-gīrī-yi **M, B, T** : dāmen-gīri **S**]

55. Gāh gül geh şem‘e beñzetdim ruḡ-ı cānāneyi [B s. 31, M vr. 19a, T vr. 20b]

Başlık: **Eyżan** B, T : - M

Gazel nazım şekliyle yazılmış şiirin ilk beytinin başlangıç ifadesi **B** ve **T**’de “*gāh gül geh*” şeklinde kayıtlıdır. **M**’de de ilk olarak bu şekilde kaydedilmiş olmakla birlikte üzeri çizilerek iptal edilmiş, hemen üstüne “*geh güle geh*” yazılarak düzeltilmiştir. Bu durumda beyit, **B** ve **T**’dekinin aksine şu şekilde olmalıdır:

Geh güle geh şem‘e beñzetdim ruḡ-ı cānāneyi
Bülbül-i pervāne-ḡāl étdim dil-i dīvāneyi

M’deki varyant, “*gül*” kelimesine eklenen datif ekinden dolayı mana bakımından daha doğru olduğu gibi, devamında aynı ekin “*şem*” kelimesine eklenmiş olması da **M**’deki varyantı doğrular niteliktedir.

M ile **B** ve **T** arasında, mahlas beytinde de fark vardır. **M**’de, beytin ikinci mısrası ilk olarak **B** ve **T**’de de görüldüğü gibi “‘*Aşka étdim āşinā bir dil-ber-i bīgāneyi*” şeklinde yazılmış, son kelimeye kadarki bölüm üstü çizilerek iptal edilmiş, hemen altında “*Āşinā-yı ‘aşḳ kıldım bir büt-i*” ibaresi kaydedilmiştir. Bunun da üstünün çizilmesi, hangisinin tercih edilmesi gerektiği konusunda belirsizlik yaratmaktadır:

Muḡlişā naḳl-i ḡikāyāt-ı gül ü bülbül ile
‘*Aşka étdim āşinā bir dilber-i bīgāneyi*
Āşinā-yı ‘aşḳ kıldım bir büt-i

[1b bülbül-i **M, B** : bülbül ü **T**]

56. Leşker-i ğam geldi Bağdād-ı dil-i āzādıma [B s. 31-32, M vr. 8a, T vr. 20b-21a]

Başlık: **Temmetü'l-ğazeliyyāt** B, T : - M

Mükerrer beyitler **B** ve **T**'de tekraren yazılmakla birlikte **M**'de "Eyzan" kelimesiyle belirtilmiştir.

5b yād eder **M** : yād édüb **B, T**

Her umûrunda édüb 'avn-i Hudâ'ya rabt-ı bāl
Yād eder bu mafla'-ı ğarrâyı bir şâhib-kemāl
Mafla' ammā hasbihâl-i Muhlîş-i şūrîde-ğâl
Kimseden ümmîd-i istimdād gelmez yādıma
Ëy benim feryād-res Rabbim yétîş imdādıma

M'deki varyant manayı genele teşmil ettiği için daha doğrudur.

[4b kûluna **M, B, T** : kavline **ÇŞT**]

57. Nûş-ı mey étmiş edāsında o çeşm-i siyâh [B s. 32-33, M vr. 9a, T vr. 21a-21b]

Başlık: **Eyzan** B, T : - M

2a gül-i gül-zârı **M** : gül ü gül-zârı **B, T**

Ġayret-i ruhsârıñ étmiş **gül-i gül-zârı** al
Beñleriñ olmuş seniñ lâlelere dâğ-ı bāl
Nergesi çeşmiñ degil midir eden ħaste-ğâl
Âh o bakışlar benim ħâlimi étدی tebâh

Bendin ikinci ve üçüncü mısralarında birer çiçek adından bahsedilmesi (*lâle* ve *nerges*) ve bunların sevgilinin güzellik unsurlarıyla ilişkili olarak zikredilmesi ilk mısradaki da tek bir çiçekten bahsedilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu nedenle "*gül ü gül-zâr*" gibi birbirine *atıf vâvı* ile bağlanan iki farklı unsurdan ziyade gül bahçesindeki gülü karşılaması itibarıyla her iki kelime arasında tamlama yapılması ve bu sayede ifadenin tek bir unsura yani gül bahçesindeki güle indirgenmesi daha doğrudur.

3b sūziş **M** : âteş **B, T**

Şu gibi ol kadd-i dil-cûda nedir ol akış
Sūziş-i 'aşkıñda dūzahdan eşeddir yakış
Câna mı kaçdıñ a zâlim ne bakış ol bakış
Âh o bakışlar benim ħâlimi étدی tebâh

B ve **T**'de kayıtlı "âteş" kelimesi ifade açısından manaya uygun görünse de müellif hattı olmasından dolayı **M**'deki varyant esas alınmalıdır.

[1b nazarla **M, B, T** : nazariyle **S** : nazar **ÇŞT** || 2c nergesi **M, B** : nerges-i **T** || 3c ol **M, B, T** : o **S** || 5b ħasretle **M, B, T** : ħasret ile **S** ; geşt ü güzâr **M, B, T** : geşt-i güzâr **S**]

58. Her zemân éy 'aşık-ı vuşlat-merâm [B s. 33-34, M vr. 6b, T vr. 21b-22a]

Molla Câmi'ye (ö. 898/1492) ait olduğu belirtilen mükerrer beyit **B** ve **T**'de tekraren yazılmakla birlikte **M**'de ilk yazıldığı yerden sonra ilgili yerlerde "Eyzan" kelimesiyle gösterilmiştir.

[1b âstâna **M, B, T** : âstân **S** :: 1c sa'y u tavâfın **M, B, T** : sa'y-ı tavâfın **ÇŞT, S**]

59. Biz kahr u ğam-ı dehr-i sitem-kāra alışdık / Aĥbāb oluñ āġāh [B s. 34, M vr. 14a, T vr. 22b]

M, B ve **T**'de ortak olarak görülen "Nā-temām müstezād" başlığı **M**'de ince uçlu ve kırmızı mürekkepli kalemle yazılmış olup başka biri tarafından eklenmiş gibidir.

[1b ü **M, B, T** : vü ÇŞT]

60. Bilir ki Konya'da olmaz güşāde ġonce-i kām [B s. 34, M vr. 14a, T vr. 22b]

B ve **T**'de bulunan başlık, not hüviyetinde olup **M**'ye referans verir. **M**'de;

Konya'da hükümetimizde bir ġazel olmak niyyetiyle söylenen maĥla'dır notu bulunmakla birlikte bu not, **B** ve **T**'de;

...dēyü merĥumuñ müsveddātında bulunduġuna mebnī işbu maĥalle kaydı münāsib görüldi.

şeklinde devam eder. Bu durum; **M**'nin **B**'ye, **B**'nin ise **T**'ye esas alındıġını göstermektedir.

[1b meyl-i **M, B, T** : mişl-i S]

61. Dehr-i bī-bünyāda baĥ 'ibretle éy 'ālī-cenāb [B s. 34, M vr. 26a, T vr. 22b]

Başlık: **Ta 'şir ber-beyt-i meşhūr-ı Fārsī** **M, B** : **Ta 'şir beyt-i meşhūr-ı Fārsī** **T**

1d ber- **M** : der- **B, T**

*Būm nevbet mī-zen-ed ber-kal'a-i Efrāsyāb
Perdedārī mī-kōn-ed ber-tāĥ-i Kisrā 'ankebūt*

[1a 'ibretle **M, B, T** : ĥayretle ÇŞT]

62. Dil-rübāsın bī-vefāsın éy cefā-cū nev-cüvān [B s. 35, M vr. 6a, T vr. 23a-23b]

Başlık: **Murabba 'ı muşanna** **B, T** : - **M**

63. Teşvīr-i bütān Erteng-i dilde heb mūnaĥĥaşdır [B s. 35-36, M vr. 23a, T vr. 23b-24a]

Başlık: **Taĥmīs berāy-ı ġazel-i merĥum 'Ākif Paşa** **M** : **Taĥmīs-ı ġazel-i merĥum 'Ākif Paşa** **B, T**

[2b bed-kirdārın **M, B** : bed-kārın **T**]

64. Zihī taşvīr-i 'ālī-yi şehen-şāh-ı cihān-ārā [B s. 36-37, M vr. 4b, T vr. 24a-24b]

14a iĥsān-ı **M, T** : iĥsāna **B**

Bu **iĥsān-ı** veliyy-i ni'met için her zemān Muĥliş
Teşekkürle yüzüñ sür der-geh-i Ĥallāĥ-ı bī-ĥüna

Terkip, sentaksın ve mananın daha doğru hāle getirilmesi için uygundur.

[4a gevher-pāre-i **M, B, T** : gevher-pāre (vü) ÇŞT : gevher-pāre **S** || 6b Kelimullāh'a **M, B** : Kelimullāh **T** || 8a rüĥān-ı **M, B, T** : rüĥān ÇŞT :: 8b taşvīr-i **M, B, T** : taşvīr ÇŞT || 9a Zıllullāh'a **M, B, T** : zıllullāh ÇŞT || 12a hūmayūnı **M, B, T** : hūmayūn **S** || 13b şādmānī **M, B, T** : şādmānī **S**]

65. Nesl-i pāk-i mefĥar-i kevénynde İbni Yemīn [B s. 37-38, T vr. 24b-25a]

Şiir, **B** ve **T**'de olmasına rağmen **M**'de yoktur. Başlığından hareketle, Paşa'nın ölümünden sonra oluşturulan *Divānce*'ye dışarıdan eklendiġi anlaşılmaktadır.

Nâzım-ı merhûmuñ ecdâd-ı 'izâmından kaşaba-i Ayaş'da medfûn Bünyâmîn-
i Velî hazretlerinin türbesine nazm u ta'lîk olmuştur.

[Başlık: ... 'izâmından... B, T : ...a'zamından... S || 1a İbn-i Yemîn B, T : ibn-i
yemîn ÇŞT : ibn-i Yâmîn S || 2a Ol semiy-yi fâhr-ı 'âlem olduğundan dâ'imâ B,
T : Evvel ismi fâhr-ı 'âlem olduğundan dâ'imâ ÇŞT : Semiy-yi fâhr-ı evvel ismi
fâhr-ı 'âlem S :: 2b peygâmberi B, T : peygâmberi S || 3a Bayram-ı B, T : Bayram
S :: 3b ittifâkıdır B, T : ittifâkıdır ÇŞT || 4b mesned-i B, T : müsned-i S || 5b
olundu B, T : olunda ÇŞT || 7a dūr B, T : pāk ÇŞT || 10a ziyâretle B, T : ziyârele
ÇŞT :: 10b dâ'imîdir B, T : dâ'imîdir S]

66. Şâh-ı 'âlem Hân Maḥmūd-ı ğazâ-endîşe kim [B s. 38-39, M vr. 2b, T vr. 25a-25b]

Başlık: **Tevārîḥ** B, T : - M

B'de, başlığın sonuna 7 rakamı yazılmış ve 38. sayfanın sağ derkenarına yine aynı
rakamla, ÇŞT'ye alınmayan, M ve T'de bulunmayan şu not kaydedilmiştir:

İşbu iki târîḥ Kırımı Rif'at Efendi merhûmuñ münşe'âtına sehven
yazılmışdır.²⁹

Notun, B'yi hazırlayanlar tarafından konulmayacağı, bu nedenle Esad Muhlis Paşa'nın
şiiirinin yanında diğer şairlerin şiiirleriyle de ilgilenen biri tarafından eklenmiş
olabileceği söylenebilir. Bu şiiir, mahlas mısrası değişik olmakla birlikte notta da
belirtildiği üzere, Esad Muhlis Paşa'nın divan kâtipliği görevinde bulunan (Rif'at
Efendi, 1254, s. 34) Kırımlı Ebubekir Rifat Efendi'nin *Dîvân*'ında aynen kayıtlıdır.
Paşa'nın *Dîvânçe*'sinde ilgili mısra "Vâlî-yi Çirmen kulu Muḥliş dâdi târîḥini"
şeklindeyken, beyit *Dîvân-ı Rif'at*'de şöyledir (1254, s. 10-11):

Rif'atâ ben de dâdim itmâmının târîḥini
Kışla inşâd eyledi cündine Dârâ-yı cihân

3b mülkünden M : mülkinde B, T

Nâm-ı nâmî-yi nebiyyü's-seyyfe nisbetle o şâh
'Asker-i manşûra techîz étdi mülkünden hemân

[1a Hân M, B, T : Hân-ı S || 2a yâverî-yi M, B, T : yâveri ÇŞT, S ; Hâk'la M, B,
T : Hâk ile ÇŞT || 3a nebiyyü's-seyyfe M, B, T : beniyü's-seyyfe ÇŞT, S || 4a i'lâ-
yı M, B, T : a'lâ-yı S || 9b çetr-i nüh-kıbâb-ı M, B, T : çetrine kıbâb-ı ÇŞT, S]

67. Şeh-i şâhib-kırân Sultân Maḥmūd Hân-ı Ğazî'niñ [B s. 39, M vr. 3a, T 25b-26a]

Şiiir, B'nin derkenar notunda belirtildiği gibi *Dîvân-ı Rif'at*'de kayıtlıdır (Rif'at Efendi,
1254, s. 11). Bazı beyitlerinde kelime ve ifadeler değişik olduğu gibi mahlasın geçtiği
mısra da Esad Muhlis Paşa'nınkinden farklıdır. İlgili mısra, *Dîvânçe-i Esad Paşa*'da
"Dâdi târîḥini Muḥliş çerâğı vâlî-yi Çirmen" şeklindeyken beyit, *Dîvân-ı Rif'at*'de şu
şekildedir:

Qadîmî bendesi Rif'at dâdi târîḥ-i itmâmın
Zihî nev-kışladır bu cünd-i Maḥmūd Şâh-ı Cem-câha

Bu ve bir önceki şiiirin, Esad Muhlis Paşa'nın divan kâtiibi olan ve hatta şiiirlerine
nazireler söyleyen Ebubekir Rifat'ın *Dîvân*'ında kayıtlı şiiirlerle ilişkisinin ayrıntılı
şekilde ele alınması gerekir.

²⁹ Notta, tarihin Kırımlı Rifat Efendi'nin *Münşeât*'ında kayıtlı olduğu belirtilmesine rağmen şiiir,
Dîvân'ında mukayyettir. Nitekim her iki eser, başta *Münşeât* ve ardından *Dîvân* olmak üzere
1254 (1838) yılında Bulak'ta aynı cilt içinde basılmıştır. Bu nedenle, *Dîvân* yerine, ilk sırada
gelen *Münşeât* denilmiş olmalıdır, bk. Rif'at Efendi, 1254.

[1a Hân-ı **M, B, T** : Hân S || 2a nebiyyü's-seyfe **M, B, T** : beniiyyi's-seyfe **ÇŞT**, S || 3a vâlâ **M, B, T** : vâlâ-yı S || 5a bu nüh-ķubbe-i **M, B, T** : buna ķubbe-i **ÇŞT** : buña ķubbe-i S ; fırûze-i gerdün **M, B, T** : fırûze-gerdün S]

68. Tîğ-ı ser-tîz-i şerî'atle şehen-şâh-ı cihân [B s. 39-40, M vr. 1b, T vr. 26a]

M'deki başlık birinci tekil şahıs ağzından yazılmasına rağmen **B** ve **T**'de "tārîḥdir" şeklinde kayıtlıdır. Geri kalan tüm ifadeler **M** ile aynıdır:

Yāverî-yi tevḫ-ı Cenāb-ı Bārî'yle Yeñiçeri nāmına olan tā'ife-i ḥā'ine ocağının itfā ve ilgāsına muvaffāķiyet-i ḥazret-i šāhānede taķdīm olunan **tārîḥimizdir** ki ṭaraf-ı eşref-i šāhāneden pırlanta ile muraşşa' ve girān-behā bir ķuṭı iḥsān ü i'tā buyurulmuşdur.

[Başlık: ...tevḫ-ı... **M, B, T** : ...tevḫ... S ; ...itfā... **M, B, T** : ...itgā... S]

69. Şeh-i rüy-ı zemîn Sultān Maḥmūd Hân-ı Ğazî kim [B s. 40, M vr. 2a, T vr. 26a-26b]

Başlık: **Tārîḥ berāy-ı velādet-i bā-se'adet Şehzāde Sultān Meḥmed M : Tārîḥ-i velādet-i Şehzāde Sultān Meḥmed B, T**

M'de, bu başlığın üzerinde **B** ve **T**'de olmayan, şiirin ne zaman yazıldığı bilgisini aktaran şu not kayıtlıdır:

Küçük Mîr-i Āḫūrluķ vekāletimiz eşnāsında taķdīm olunmuşdur.

[6b pîr **M, B, T** : pür S || 7b Sultān Meḥmed'le **M, B, T** : Sultān-ı Meḥmed'le S]

70. Bi-ḥamdillāh yéne āfāķ pür oldu meserretle [B s. 40, M vr. 2a, T vr. 26b]

Başlık: **Tārîḥ berāy-ı velādet-i bā-se'adet Şehzāde Sultān Nizāmü'd-dîn M : Tārîḥ-i velādet-i Şehzāde Sultān Nizāmü'd-dîn B, T**

M'de, bu başlığın üzerinde **B** ve **T**'de olmayan, şiirin ne zaman yazıldığı bilgisini aktaran şu not kayıtlıdır:

Erzurum vālîsi bulunduğumuz eşnāda li-ecli't-taķdīm Bāb-ı Baḫriyye'ye gönderilmiştir.

[2b ğıbṭa vü **M, B, T** : ğıbṭa ü S || 6a pür-vāye-i **M, B, T** : pür-dāye-i **ÇŞT** : pervāye-i S]

71. Sipās Ḥaķķ'a ki var bir veliyy-i ni'metimiz [B s. 41-42, M vr. 23b, T vr. 26b-27a]

Başlık: **Tārîḥ berāy-ı şadāret-i şāniyye-i Ḥazret-i Reşid Muşṭafā Paşa M : Tārîḥ berāy-ı şadāret-i şāniyye-i Reşid Muşṭafā Paşa B, T**

[1a veliyy-i ni'metimiz **M, B, T** : velî-ni'metimiz S || 2b éderse **M, B, T** : itse S || 3b u **M, B, T** : ve S || 5b âmürz-gār-ı **M, B, T** : âmîriz-kār S || 6b im'ân **M, B, T** : imān S || 7a muķaddem ki **M, B, T** : maķaddem ki **ÇŞT** : muķaddemüñi S || 8a anuñ **M, B, T** : lîk **ÇŞT** :: 8b mübgızı **M, B, T** : mulgızı S || 9b delîl **M, B, T** : delîl-i **ÇŞT**, S ; bî-'ad **M, B, T** : bî-'aded S ; bî-ḥad **M, B, T** : bî-ḥadd S || 10a şāhîde **M, B, T** : şāhîdde **ÇŞT** || 13a a'zamı da **M, B, T** : a'zamîde **ÇŞT** || 14a beytde **M, B, T** : beyitde S]

72. Muḫlişā vālî bulunduķ ḫayr éde Rabb-i enām [B s. 42, M vr. 14a, T vr. 27b]

1a Rabbü'l-enām **M** : Rabb-i enām **B, T**

Muḫlişā vālî bulunduķ ḫayr éde **Rabbü'l-enām**
Erzurum lafzı bu sāle oldu tārîḥ-i temām

M'deki varyant, vezin bakımından daha uygundur.

73. Hâk Te'ālâ'dan du'âmız böyledir kim dâ'imâ [B s. 42, M vr. 2a, T vr. 27b]

Başlık: **Muḳaṭṭa'ât** B, T : - M

2a maḳhûr **M** : maḡlûb **B, T**

‘Askeri manşûr dâ'im düşmeni **maḳhûr** olub
Asdîḳâ gördükce iḥsânın kör olsun ḥâ'inin

Her iki kelime de yakın anlamlı olduğundan manaya uygun düşmekle birlikte müellif hattı **M**'nin esas kabul edilmesi gerekir. Burada da muhtemelen istinsah sırasında yakın anlamlı kelimelerin birbirine karıştırılması durumu söz konusudur.

74. Erzen-i Rûm'uñ yanında kem-terîn bir kend iken [B s. 42, M vr. 7a, T vr. 27b]

Şiirin başlığında, **B** ve **T**'de “Şadr”, “Es'ad Efendi” ve “ḳıṭ'adır” ifadeleri kayıtlıyken **M**'de farklılık söz konusudur:

Bâ-pâye-i **şadâret-i** Anaṭolî sefâretile cânib-i Īrân'a me'mûr olan
veḳāyi'-nüvîs-i Devlet-i 'Aliyye Es'ad Efendi **ḥazretleri** cânib-i
mezḳûra müteveccihen Erzurum'a yarım sâ'at maḥalde kāyin Kân
nâm ḳaryeye vürûdlerinde inşâd ve irsâl olunan **ḳıṭ'amızdır**.

2a şimdilik **M** : şimdicek **B, T**

Kân idi muṭlaḳ 'âlem ol rûstâya **şimdilik**
Kân-ı gevher ḳaydı ile oldı zî-'unvân bu şeb

[Başlık: ...sefâretile... M, B, T : ...cefâretle... ÇŞT : ...sefâretle... S || 2a 'âlem
M, B, T : 'âlem S]

75. Seyl-i eşk-i ḥasretim derdiyle çağlar çaylar [B s. 42, M vr. 7b, T vr. 28a]

Başlık: **Ve le-h^a** B, T : - M

[2b çaylar **M, B, T** : çağlar ÇŞT]

76. Gül-şen-serâ-yı 'aşḳı ṭutuşdurdı Ḳays-ı zâr [B s. 43, M vr. 7b, T vr. 28a]

Başlık: **Ḳıṭ'a** M : Eyzan B, T

77. Nâr-ı ğamda yandığım baña yeterken bir de sen [B s. 43, M vr. 7b, T vr. 28a]

Başlık: **Eyzan** B, T : - M

[2a olduğumçün **M, B, T** : olduğunçün S]

78. Ḳarabet nâm Ermenî'niñ ḳaşr-ı zibâsın görüb [B s. 43, M vr. 7b, T vr. 28a]

79. Nigde'niñ ebniyesi şöyle ḥarâb olmuş kim [B s. 43, M vr. 7b, T vr. 28b]

Başlık: **Şark Ordusu'na Anaṭolî'dan 'asker süriciliği me'mûriyyetimizde Nigde'de
birkaç gün iḳâmetimizde söylenmiştir M : Şark Ordusu'na 'asker sevḳi
me'mûriyyetimizde Nigde'de söylenmiştir B, T**

3b düşerdi **M** : düşermiş **B, T**

Dédi kim beldemiziñ görmediñiz mi ḥâlin
Bümlar bile **düşerdi** nazar-ı raġbetden

Bizzat yaşanılan olayların, öğrenilen geçmiş zamandan ziyade görülen geçmiş zamanla ifadesi daha uygun olduğundan **M**'deki varyant esas alınmalıdır.³⁰

[1a ebniyesi **M, B, T** : ebniyesi **S** || 3b düşerdi **M** : düşermiş **B, T** : düşürmüş **ÇŞT**. **Not**: Bu mısra **S**'de yoktur.]

80. Nā'ire-i hāmeden aqdı bu nev-naẓm-ı ter [B s. 43, M vr. 7b, T vr. 28b]

B ve **T**'de başlıkta yer alan “bi'l-inşā” ifadesi, **M**'de “bi'l-inşād” şeklindedir:

Ankara'da Olucağ nām mesīrede olan kaşrıñ dīvārına **bi'l-inşād** yazılmışdır.

[2a ḥas ü hār-ı keder **M, B, T** : ḥas ü hār nedir **ÇŞT** : ḥes ü hāruñdur **S**]

81. Sirişk-i ğam ile dīdem tolar döner boşanır [B s. 44, M vr. 7b, T vr. 28b]

Başlık: **Qıṭ'a M : Ve le-h^u Qıṭ'a B, T**

1a boşalır **M** : boşanır **B, T** :: 1b boşalır **M** : boşanır **B, T** || 2a boşalmada **M** : boşanmada **B, T** :: 2b boşalır **M** : boşanır **B, T**

Sirişk-i ğam ile dīdem tolar döner **boşalır**
Piyāle bezmde her dem tolar döner **boşalır**

Tolub **boşalmada** dönmektedir niẓām-ı cihān
Bağ āsiyāya dem-ā-dem tolar döner **boşalır**

[1a dīdem **M, B, T** : dedim **ÇŞT** || 2b āsyāya **M, B** : āsyāba **T, ÇŞT**]

82. Her devrde bir şüret-i nev étmede peydā [B s. 44, M vr. 14a, T vr. 28b]

Alt başlık: **Ferd B, T : - M**

83. Āsüdedir ğumüm-ı cihāndan 'umüm halk [B s. 44, M vr. 14a, T vr. 29a]

Başlık: **Qıṭ'a M : Ve le-h^u Qıṭ'a B, T**

[1a 'umüm **M, B, T** : 'umüm-ı **S** || 2a bī-ḥad **M, B, T** : bī-ḥadd **S** :: 2b ḥusūfı **M, B, T** : ḥusūmı **S**]

84. Mevlid-i şāhāne resm-i devletin icrā içün [B s. 44, M vr. 15a, T vr. 29a]

Başlık: **Be-her sene velādet-i hümāyün gécelerinde icrā olunan qandīl donanması münāsebetiyle söylediğimiz kıṭ'adır M : Velādet-i hümāyunda icrā olunan qandīl donanması münāsebetiyle söylenmiştir B, T**

Üç beyitten oluşan şiirin ikinci beytinde, **B** ve **T**'de “envā'” şeklinde geçen kelime **M**'de “envār” şeklindedir: “*Toldi envār-ı meserretle bütün arz u semā*”. Fakat bu mısranın yanına çıkmayla yeni bir mısra yazılmış ve altına “şahh^a” kaydı düşülmüştür. Bu nedenle, beytin esas kabul edilmesi gereken hāli şudur:

Öyle tıldurdu meserret pertevi āfākı kim

Ġaym u ğamdan yerde gökde kalmadı aşlā nişān

85. Şer' ü kânūna o kim emrini taṭbīḳ eyler [B s. 44, M vr. 19b, T vr. 29a]

[1b Hāḳ **M, B, T** : Hāḳḳ **S**]

³⁰ Şiirin yazılmasına vesile olan tarihî arka plan ve Esad Muhlis Paşa'nın bu dönemki faaliyetleri için bk. Saydam, 2021, s. 1329-1330.

86. Anuñ kim dest-giri feyz-i tevfiķ-ı ilāhīdir [B s. 45, M vr. 19b, T vr. 29a-29b]

Bu şiir ile bir sonrakinin sıralaması, **B** ve **T**'den farklı olarak **ÇŞT**'de yer değiştirmiştir.

[1b meskeden **M, B, T** : miskeden **S** || 2b kıtād-āsā **M, B, T** : kıtād-āsā **S**]

87. Kālīb-ı tedbire rūḥ iḥsān éden tevfiķdir [B s. 45, M vr. 19b, T vr. 29b]

Başlık: **Bu daḥı** Beyrūt'da söylenmiştir **M** : **Bu daḥı** **B, T**

Bir önceki kıtanın başlığı da aynı olduğu için **B**'ye alınırken kısaca “Bu daḥı” ifadesi tercih edilmiştir. **T** de **B**'yi takip etmiş olmalıdır.

[1a tedbire **M, B, T** : tedbīr-i **S**]

88. ‘Āmili-rā ger búved tevfiķ-i Bārī dest-gir [B s. 45, M vr. 20a, T vr. 29b]

M'de, kıtanın ikinci beytinde üzeri karalanan kelimeler ve yapılan tashihler vardır ki bunlar **B** ve **T**'de de esas alınmıştır.

[1b meske **M, B, T** : miske **S** || 2b kıtād **M, B, T** : kıtād **S** ; be ü **M, B, T** : bād **S**]

89. Sāye-i şāhāneyi Ḥaḳ ḥalka étsin sāyebān [B s. 45, M vr. 21b, T vr. 29b]

M'de kırmızı mürekkeple yazılan “Nāzım-ı merḥūmuñ şemsiyyesinde olan kıṭ‘adır” başlığı **B** ve **T**'de de aynen korunmuştur. Bu başlık, **M** üzerinde Esad Muhlis Paşa'dan farklı biri tarafından notlar alındığını göstermesi bakımından önemlidir. İnce uçlu ve kırmızı mürekkepli kalemle alınan notlar kimliği belirsiz bu kişiye aittir. Paşa'nın attığı başlıklar da kırmızı mürekkeplidir; fakat diğerinden farklı olarak kalın uçlu kalemle yazılmıştır.

[1a Ḥaḳ **M, B, T** : Ḥaḳḳ **S**]

90. Cellād-nihād bir büt-i ḥunī-nijād için [B s. 45, M vr. 20a, T vr. 29b]

[2a gelmiş **M, B, T** : gülşen **ÇŞT**]

91. Esāmī-yi mülūk-i Āl-i ‘Osmān’ı bu üç beyte [B s. 46, M vr. 21b, T vr. 29b-30a]

İkinci beytin ikinci mısrası **M**'de üzeri çizilerek iptal edilmiş, son hâli bu mısranın hemen yanına “Üçer ma ‘dūd olub yek-ser Selīm ü Aḥmed ü ‘Osmān” şeklinde yazılmış, **B** ve **T**'ye de bu son şekli alınmıştır. **M**'deki ilk hâli şu şekildedir:

Meḥemmed'le Murād u Muştafā nāmında dörder ḥān
Üçer Aḥmed'le ‘Osmān u Selīm ismindeki şāhān

Üçüncü beytin ilk mısrası da üzeri çizilerek iptal edilmiş, **B** ve **T**'ye de alınan “Bīrer ‘Abdü'l-ḥamīd ü ism-i İbrāhīm ile Orḥān” şekli, ilk hâlinin yanına yazılmıştır. Mısranın **M**'deki ilk versiyonu şu şekildedir:

İkişer Bāyezīd Maḥmūd Süleymān adlu dāverler
Bīrer Orḥān u İbrāhīm ile ‘Abdü'l-ḥamīd ḥakān

Üçüncü beytin ilk mısrasında ilk olarak “şāh” yazılan kelime üzeri çizilerek iptal edilmiş ve “ḥān” kelimesiyle değiştirilmiştir:

Serīr-ārā-yı mülūk-i ‘adn édüb her birini Mevlā
Vére tahtında Şāh Ḥān ‘Abdü'l-mecīd’e ‘ömr-i bī-pāyān

[2b Üçer **M, B** : Uçar **S**]

Bu şiir, **T**'de bir önceki şiirin devamıymış gibi düşünülp aynı cetvel içine alınmıştır. Halbuki **M**'de birbirinden farklı sayfalarda kayıtlıdır. **B**'de alt alta gelmekte olup

cetvelle birbirinden ayrılmışsa da **T**, kafiye birliğinden dolayı yanılıyla **B**'yi takip etmiştir.

92. Eşer-i âhım o dil-seng-i cefâ-mu 'tâda [B s. 46, M vr. 14a, T vr. 30a]

Başlık: **Ferd B, T : - M**

93. Sevmemekden bakmadı şanma o gül-ruhsâreye [B s. 46, M vr. 14a, T vr. 30a]

B ve **T**'de "Eyzan" başlığı bulunmakla birlikte; **M**'de, şiirin hemen üstüne, bunlarda bulunmayan şu not düşülmüştür:

Şöylece söylenmiş bir ferdd[ir].

94. Gönülde hıfz-ı hayâli o gerdan-i şâfiñ [B s. 46, M vr. 7a, T vr. 30a]

Başlık: **Çanağ-kağ'a'sında muhâfızlık hengâmında söylenmiştir M : Çanağ-kağ'a'sında muhâfızlık eşnasında söylenmiştir B, T**

Başlıkta farklılık gösteren iki kelimenin yakın anlamlı olması nedeniyle istinsah sırasında karıştırıldığı düşünülebilir.

[1b beni **M, B, T** : bizi **ÇŞT**]

95. Bir haste nâ-ümîd ise bakmaz tabîb olan [B s. 46, M vr. 7a, T vr. 30b]

Başlık: **Ferd M : Ve le-h^a Ferd B, T**

96. Şebâb-ı zâl-i şitâ 'avdet étmeseydi eger [B s. 46, M vr. 7a, T vr. 30b]

Başlık: **Ferd M : Eyzan B, T**

97. Evzâ'-ı çerhden hîred olmaz mı muncemîd [B s. 46, M vr. 7a, T vr. 30b]

Başlık: **Ferd M : Eyzan B, T**

Tüm bu farkların yanında **B** ve **T**'de olmayıp **M**'nin 10a sayfasında, ilk sırada bir gazel kayıtlıdır. Muhteva itibarıyla genç yaştaki bir erkeğe hitaben yazıldığı anlaşılan şiirde müstehcen ifadeler dile getirilmiş; şiir, sonrasında üstü çizilerek çıkarılmış, ikinci ve üçüncü beyitlerin yanlarına ise "şahh" notu düşülmüştür. Bu gazelin kim tarafından, hangi nedenle iptal edildiği sorusuna kesin olarak verebileceğimiz bir cevap yoksa da çeşitli ihtimaller vardır.

Esasında şiir üzerinde herhangi bir yazı düzeltmesi olmadığından ve gazel, yalnızca beyitlerin üzerine çekilen ince çizgilerle iptal edildiğinden bu iptal işlemini kimin yaptığı meselesi tartışmalıdır. Şiir, Esad Muhlis Paşa tarafından tamamlandıktan sonra estetik kaygılarla beğenilmemiş ve bu nedenle iptal edilmiş olabilir. Ancak unutulmamalıdır ki bu dönem, "zen-dostlar[ın] çoğalıp mahbûblar[ın] azaldı[ğ]ı", "delikanlılar için mâruf ve mutad olan aşk u alâka[nın] hâl-i tabiîsi üzre kızlara müntakîl oldu[ğ]u" bir devirdir. "Gulâmpârelikle meşhur" Âlî Paşa'nın "ecânibin itirâzâtından ihtirâz ile gulâmpâreliğini ihfâya çalış[ması]" (Ahmed Cevdet Paşa, 1980, s. 9) değişen ahlak kurallarına da işaret etmektedir. Bu kuralların getirdiği değişim matbuata da yansımıştır. Örneğin, Fâzıl-ı Enderûnî'nin (ö. 1225/1810) *Defter-i 'Aşk* ile beraber basılan *Hûbân-nâme* ve *Zenân-nâme* adlı eserlerinin beşinci baskısı, müstehcen bulunduğu için Esad Muhlis Paşa'nın ikinci kez sadarete getirilişine tarih düşürdüğü Mustafa Reşid Paşa'nın emriyle 1253 (1837-1838) yılında toplatılmıştır (Özgül, 2018, s. 445). Öyleyse, Esad Muhlis Paşa'nın levendane bir oğlana yazdığı gazelden çekinmesi ve bu türden nedenlerle şiirini iptal etmesi pek tabii mümkünse de şiirin, şahsi ve müsvedde bir defterde kayıtlı olması, Esad Muhlis Paşa tarafından iptal edilmediğini düşündürmektedir. Yanındaki "şahh" kaydı da

özensiz ve başka biri tarafından yazılmış gibidir. İşlenen konunun artık gelenekten uzaklaşan, şiirde yeni mevzuların ve temaların işlendiği on dokuzuncu yüzyılın edebiyat anlayışına aykırı bulunması da muhtemeldir. Paşa, devrindeki diğer şairlerden farklı olarak, yeni şiirle ifadeye acze düşüldükçe klasik zeminleri seçmekte beis görmediği için geleneği devam ettirmekle birlikte; şiirlerindeki özellikler, onun, yeniliğin güçlü bir taraftarı olduğuna işaret etmektedir (Özgül, 2018, s. 146, 190). İşlediği konu itibarıyla geleneğe bağlı bu gazelin, şiirde yenilik taraftarı bir paşa tarafından kaleme alınması da ilginçtir. Paşa'nın sosyal statüsüne halel getireceği endişesiyle basmaya nezaret eden yakınlarından biri veya basıldığında hoş karşılanmayacağını veya kitabın toplatılacağını düşünen basmadan sorumlu Recâyî adlı nazır tarafından iptal edilmiş olması da diğer ihtimallerdendir. O hâlde, baskıya esas alınacağı sırada, o tarihte artık vefat etmiş olan Paşa'nın herhangi bir yakını veya matbaa nazırı, baskıya girmesini istemediği için bu şiiri çıkarmış olabilir. İlgili gazel şu şekildedir:

İbrām-ı vişâl eyleme ol şûha çocukdur
Sev oşsa öp ağlarsa avıt küs de şucuktur
Çāk olmadadır gämzesi havfıyla tutaklar
Zannétme leb-i 'âşıkı hummâdan uçuktur
Öpmekle degil yénse toyulmaz o şafâya
Bâzûlarıñ éy şûh şekerden mi şucuktur
Etvâr-ı levendâneye rağbet neden étdiñ
Destâr u libâsıñ bile şâl ile kocukdur
Yârim véricek cür'asını Muhliş'e besdir
Peymâne-i serşârdan a'lâ o bocuktur³¹

M ve **B**'de olmayan bir diğer şiir **T**'nin 30a sayfasında, yukarıdaki 93 numaralı manzumenin ardından kaydedilmiştir:

**Şāhib-i dīvān Ramazān'da hāl-i seferde bulunarak Oruc Ovası'ndan
geçdiği zemān söylemiştir**

Ferd

Ruḥṣat-ı şāri'e teslīm-i 'inān eyleyerek
Oruc Ovası'nı geçdik Ramazān'ı yéyerek

T'nin 30b sayfasında, yukarıdaki 97 numaralı şiirin ardından bir mısra daha kayıtlıdır. Bu mısra, **M** ve **B**'de yoktur:

**Şāhib-i dīvān Edirne vālīliğinde Çağlayan vücühuna bir tavşiiye
buyuruldu istid'āsına da'ir vériten bir 'arz-ı hālīñ zāhrına yazmışdır**

Mısrā'

Bir şudan mektüb yazılsın Çağlayan a'yânına

T'nin 30b sayfasında, yukarıdaki mısranın hemen ardından bir beyit daha kayıtlıdır. Bu beyit de **M** ve **B**'de yoktur:

³¹ Gazelin birinci beytinde geçen “şucuktur-” kelimesi “utandırmak, suçluluk duygusuna kapılmasına neden olmak”, beşinci beyitte geçen “bocuğ” kelimesi “çam ağacı veya topraktan yapılmış küçük testi, yuvarlak, kulpsuz testi, küp” manalarına gelmektedir (*Türkiye’de Halk Ağzlarından Derleme Sözlüğü*, 2009, s. V:3690; I:718-719).

**Nâzım-ı merhûm tarafından Muşul vâilîgi hengâmında mahdûmî
Nuşret Bég merhûmuñ münakkaş tanzîm ü taqdim eylediği levhası
zahrına bi'l-bedâhe yazılmışdır**

Ma'rifet şanma bunı mel'abe-i şıbyandır

Ma'rifet âdeme 'ilm ü edeb ü 'irfandır

Sonuç

Devrin kaynakları tarafından devlet adamlığı, şairliği ve hattalığı sitayişkâr ifadelerle dile getirilen Esad Muhlis Paşa'nın şiirleri üzerine hazırlanan çalışmalar *Dîvânçe*'nin 1268 yılında yapılan taş baskısına dayanmaktadır. Bugün artık *Dîvânçe-i Esad Paşa*'nın -veya daha doğru bir ifadeyle- *Dîvânçe-i Muhlis*'in özellikle el yazması müsveddesinden haberdar olmamız, beraberinde birtakım farklılıkları da görünür hâle getirmiştir.

Kütüphane kataloğuna doğru kaydedilen; fakat şimdiye kadar araştırmacıların gözünden kaçan bu müsveddenin taş baskısıyla mukayesesi, basmada çeşitli hataların bulunduğunu ortaya koymuştur. Muhtemelen Diyarbakır'da bulunan nüsha, Paşa'nın vefatının ardından ailesinden birinin eline geçmiş, bu sayede basmaya giden yolda en önemli ana kaynaklardan biri olmuştur. Müsveddenin delaletiyle bazı beyitlerin Esad Muhlis Paşa'nın dilinden ve kaleminden dökülen orijinallerine ulaşıldığı gibi, birtakım şiirlerin nerede ve hangi nedenle kaleme alındığı da açıklık kazanmıştır. Paşa'nın çeşitli gerekçelerle iptal edilen bazı beyitleri ile basmaya alınmayan bir şiiri de bu müsvedde vesilesiyle ortaya çıkmıştır. Bu durum, basmanın hazırlanışı sırasında şiirlerin sansüre uğramış olabileceğini düşündürmektedir. Devrinin edebiyat anlayışı içerisinde şiirde yeniliği esas alan Paşa'nın konu itibarıyla geleneğe; fakat söylem bakımından yeniliğe bağlı olarak kaleme aldığı gazeli, M. Kayahan Özgül'ün dikkat çektiği üzere, divanlara besmeleyle başlanması gerektiği konusundaki gelenek takipçiliğine katkı mahiyetinde okunabilir. Fakat şiir kim tarafından iptal edilmiş olursa olsun; bu durum, değişen ahlak kurallarının geleneğe bağlı konuları kanon dışına ittiğini de gösterir.

Dîvânçe'nin, *Tuhfe-i Nâilî*'de zikredilen fakat şimdiye kadar değerlendirilmeyen bir diğer yazma nüshası Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde kayıtlıdır. Bu nüsha, Paşa'nın şiirlerini bir araya getiren elimizdeki en geç tarihli derlemesidir. Müsveddede ve basmada olmayan birkaç beyit ve mısrayı barındırması, derleme neticesinde ulaşılan şiirlerin de eklendiğini göstermektedir. Basmanın, bu nüshaya kaynaklık ettiği; ayrıca nüshanın, müsvedde ile de doğrudan veya dolaylı şekilde ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. *Dîvânçe*'nin basması bulunduğu hâlde, eklenen bazı beyit ve mısralarla tekrar yazma nüshasının oluşturulması ise basma bir eserin şahsi zevklerle ve hüsn-i hatta ola merakla âdeta bir sanat eseri hâline getirilmesi noktasında dikkat çekicidir.

Bu çalışma vesilesiyle ulaşılan neticelerden biri de Esad Muhlis Paşa'ya ait şiirlerin basma *Dîvânçe*'dekilerle sınırlı olmadığıdır. Devrin mecmualarıyla birlikte Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin taranması sonucunda *Dîvânçe-i Esad Paşa*'ya girmemiş Muhlis veya Esad mahlasıyla yazılmış manzumelere ulaşılabileceği, bu sayede şiir sayısının artacağı ve bu yönde derli toplu bir çalışma yapmanın gerekliliği de açıktır.

Şiirlerin tüm bu veriler ve düzeltmeler ışığında katkılarla yeniden yayımlanması, *Dîvânçe-i Esad Paşa*'nın daha doğru bir metnine ulaşmamıza, şiirlerin başarısını ve Esad Muhlis Paşa'nın edebiyat tarihindeki yerini daha iyi tespit etmemize vesile olacaktır.

EK: *Dîvânçe-i Esad Paşa*'da Yer Almayan Bazı Şiirler

Gazel nazım şekliyle ve Esad mahlasıyla yazılan aşağıdaki şiir, şahsi kitaplığında (K) bulunan ve Sultan III. Selim'in (ö. 1223/1808) vefatından sonra derlendiği anlaşılan bir mecmuanın 6b sayfasında kayıtlıdır. Şiirin, Esad Muhlis Paşa'ya aidiyeti, gazele

atılan “Ayaşî Müftî-zâde Es’ad Ağa’nın” başlığından anlaşılmaktadır. Başlıkta hem Esad mahlasının zikredilmesi hem de Ağa ünvanına yer verilmesi, gazelin, Esad Muhlis Paşa’nın ilk dönem şiiirlerinden biri olduğunu düşündürmektedir. Aynı gazel, “Muhtlîşî” başlığı altında ve Muhlis mahlasıyla Millî Kütüphaneye Yazmalar Koleksiyonu’nda 06 Mil Yz A 6131 numarada kayıtlı mecmuanın (MC1) 5a ve yine aynı kütüphaneye ve koleksiyonda, 06 Mil Yz A 4813 numarada kayıtlı mecmuanın (MC2) 44a sayfasında “Gazel-i Es’ad-ı Ayaşî” başlığı altında mukayyettir. İlgili gazelin üç nüsha üzerinden edisyon-kritikli metni şu şekildedir:

Mey içüb zâhid-i nâ-hâk şu aralık lık lık
Oldı keyfiyyet ile ‘aşkı da nâfık tık tık
Añsızın hâne-i vaşla çıkageldikde raķīb
Dedi cânân baña kórķma kápu açık çık çık
Yapsa mi ‘mâr-ı hayâlim neçe şâhâne büyüt
Olamaz ol şeh-i hüsne yéne lâyıķ yık yık
Haķķ-ı cârâ ‘adem-i raķbeti müstelzim olur
Gelse ger meclise bir câr-ı mülâşık şık şık
Es’adâ yâr ile görmüş beni iblîs ağıyâr
Hasedinden kó boğulsun o münâfık fıķ fıķ³²

Şahsi kitaplığımdaki mecmuanın 13a sayfasında “Güfte-i Es’ad” başlığı altında altı bentlik bir şiir kayıtlıdır. Bu şiirin Esad Muhlis Paşa’ya aidiyeti hususunda herhangi bir belirleyici ibare yoksa da söyleyiş biçimi ve kelime seçimi, ona ait olabileceğine işaret etmektedir. Bu nedenle, kayd-ı ihtiyatla buraya alınmıştır:

Güfte-i Es’ad

Eyvâh saña n’oldı neme küsdün yéne böyle
N’olsun bu edâlarla ırakdan güzér eyle
Allâh’ı seversen şuraya gel hele şöyle
Şuç bende midir sende midir toğrıca söyle
Sen eyleyicek bendeñ ile ülfete raķbet
Ben cânıma minnet bilüb étdim saña hízmet
Sen söyleyivér toğrısını baña ne hâcet
Şuç bende midir sende midir toğrıca söyle
Dün süd gibi şahbâyı içüb pek bebelendiñ
Gehvâre-i âğuşuma yatdıñ debelendiñ
Ben oğşadım öpdüm mi ne tomduñ ne gücendiñ
Şuç bende midir sende midir toğrıca söyle
Sen kılınmış-idin çünkü beni ‘aşkıña lâyıķ
Ez-cân u gönül bende-idim ‘âşık-ı şadıķ
Bî-hüde efendim neme küsdün şu aralık
Şuç bende midir sende midir toğrıca söyle

³² Üç mecmua arasındaki nüsha farkları şu şekildedir: 1a içüb K, MC2 : için MC1 ; şu aralık MC1, MC2 : şu’aralık K :: 1b ‘aşkı da K, MC2 : ‘aşkına MC1 || 2a vaşla K, MC2 : vaşlına MC1 ; çıkageldikde MC1, MC2 : çıkageldi K :: 2b cânân K, MC2 : cânâne MC1 ; kórķma kápu K, MC2 : koyma kápuya dé MC1 || 3b yéne K, MC2 : - MC1. Not: Bu beyit, MC1’de bir sonraki beyitle yer değiştirmiştir. || 4a cârâ K, MC2 : çâr MC1 ; raķbeti K : raķbete MC2 : raķbet MC1 ; müstelzim K, MC2 : müstevcib MC1 :: 4b Gelse ger K, MC2 : Gelicek MC1 || 5a Es’adâ K, MC2 : Muhtlîşâ MC1 ; beni K, MC2 : seni MC1 ; iblîs MC1 : ipsiz K, MC2.

Va'd étmiş-iken hâneme teşrîfîni éy yâr
 Hulf eyledigîñ tıydı da güldi bana ağıyâr
 Luţf eyle yalan söyleme gel gençliğin var
 Şuç bende midir sende midir toğrica söyle

Es'ad meger az étmişim ol şûha niyâzı
 Günden güne artmakta-idi cevri-ile nâzı
 Étdi hele bu sözle biraz baña piyâzı
 Şuç bende midir sende midir toğrica söyle³³

Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda, 06 Mil Yz A 6131 numarada kayıtlı ve Müderriszade Sadullah İzzet Bey (ö. 1271/1855) tarafından istinsah edildiği anlaşılan³⁴ mecmuanın 55b ve 56a sayfalarında Esad mahlasıyla yazılmış üç gazel, 62a sayfasında ise “Es'ad” başlıklı bir müfret kayıtlıdır.³⁵ Müfredin Paşa'ya aidiyeti kesin olmamakla birlikte, peş peşe kaydedilen üç gazelden sonuncusu Paşa'nın *Dîvânçe*'sinde de yer alır. Bu gazel, mecmuaya *Dîvânçe*'den farklı olarak Esad mahlasıyla kaydedilmiş; ayrıca mecmuada, ilginçtir ki müsveddede olmayan bazı beyitlere yer verilmiştir. İlgili şiirler, Sadullah İzzet'in şahitliğinde şöyledir:

Es'ad

Yazmış kalem-i vaşf-ı cemâliñ ne garâyib
 Dîbâce-i âmâlîme akşâ-yı meţâlib

Nüvvâb-ı zemân olmasa meyyâl-i muşîbet
 Bir cem'i dağı nâ'ibiñ olmazdı nevâyib

Mey-hânede şâh ile gedâ birdir efendi
 Cem'iyet-i rindânda yok resm-i merâtib

Şeyhîñ hele kürsîde kemâline ne dërsin
 Her bahşini bir fende éder hayra münâsib

Elfâz-ı me'ânî-le bulur şüretin **Es'ad**
 Ma'nî ki çü rûh oldu lafız oldu çü kâlib

³³ Şiirin üçüncü bendinin birinci mısrasında geçen “bebelen-” kelimesi “çocukluk etmek, çocukça hareket etmek” (*Türkiye'de Halk Ağızlarından Derleme Sözlüğü*, 2009, s. I:590), üçüncü mısrasında geçen “töm-” kelimesi “somurtmak, sessiz ve dargın durmak” (krş. *domuş-Türkiye'de Halk Ağızlarından Derleme Sözlüğü*, 2009, s. II:1554) ve altıncı bendin üçüncü mısrasında geçen “piyâz” kelimesi argoda “menfaat sağlamak için söylenen övücü söz” (Tietze, 2018, s. VI:404) manalarına gelmektedir.

³⁴ Tespitimize göre, mecmuanın 42b ve 43a sayfalarındaki “naẓîre-i haķîr”, 71b sayfasındaki “li-muħarrihi'l-İzzet”, 74a, 74b, 75b ve 78a sayfalarındaki “li-muħarrihi'l-ħaķîr” türünden başlıklar ile bu başlıklı şiirlerin *Dîvân*'ında (Atik, 2016) yer alması, mecmuanın, Sadullah İzzet Bey tarafından derlendiğini göstermektedir.

³⁵ Mecmuanın 32a sayfasında Refî'i Âmidî'nin on üç beyitlik gazelinin (Aydemir, 1989, s. 61-62) altı beyti Esad mahlaslı şair tarafından tahmis edilmiştir. “Bâğ-ı hüsünde olan büy-ı leţâfet kat kat” mısrasıyla başlayan bu şiire, “Gazel-i Refî' Tahmîs-i Mîr Es'ad” başlığı atılmasına rağmen şairin kimliği şimdilik meçhuldür. Hemen ardından kaydedilen tahmis, “Gazel-i Hâfız-ı Şîrâzî Tahmîs-i Rüşdî Kâtib-i Mîr-i Müşârün-ileyh” başlıklıdır. Daha önce de belirtildiği üzere, Rüşdî mahlaslı şairin, Sahhâflar Şeyhizade Mehmed Esad Efendi'nin kâtibi olduğu bilindiğinden, Esad mahlaslı bu şiirin Mehmed Esad Efendi'ye ait olabileceği düşüncesi hasıl olur; fakat hazırlanan *Dîvân*'ında (Aydoğan, 2003) böyle bir tahmis yoktur. Şiirin aidiyet meselesi tetkike muhtaçtır.

Ve-lehū

Bî-behre-i nûş-ı kadeh-i la'l-i teriz biz
Ol hasret ile mey-keş-i hûn-ı cigeriz biz
Güş eylemedik ğamla mürürını behârın
Ahvâl-i cihândan hele pek bî-haberiz biz
Ġam eylemeziz düşmüş-isek çeşm-i felekden
Üftâde-i pertev meh-i 'âlî-nazarız biz
Her kaşı kemânın çekeriz çille-i sahtın
Her tîr-i cefâ-kâra mişâl-i siperiz biz
Telvîş-i me'ârif édeli zümre-i nâdân
'Âlemde dehen-şüy-ı hûrûf-ı hüneriz biz
Çerhîn hele kâ'il degiliz cevrine ammâ
Râzî-şode-i hûkm-i każâ vü kaderiz biz
Var müntesib-i bâb-ı Hudâ ol otur **Es'ad**
Bilmem néce bir der-be-derâne gezeriz biz

Ve-lehū

Yéne ol mâh géymiş câme-i dîbâyı reng-â-reng
Éder ebr [û] sipihre nâz [u] istîgnâyı reng-â-reng
Bu gün-â-gün efkâr [u] hayâliñle dil-i zârım
Éder çeşmimde peydâ şûret-i hulyâyı reng-â-reng
Ne rengden rengenê kôr câm-ı mizâcî gör ne hîkmetdir
Hele dest-i muhannâsından al şahbâyı reng-â-reng
Sen étdikçe televvün va'd-ı kaţ'î-yi vişâliñden
Ġamın étmey mi rüy-ı 'âşık-ı şeydâyı [reng-â-reng]
Bugün geh büse geh şeftâlû dërken cümle dévşürdü
Riyâz-ı vaşldan eşmâr-ı müsteşnâyı reng-â-reng
Görenler dürli dürli zevkîñi encâm-ı vaşlıñda
Şeb-i hicriñde elbetde görür ru'yâyı reng-â-reng
Harîdâr-ı me'ârif **Es'ad**â gelsin ne isterse
Bulur bender-geh-i tab'ında her kâlâyı reng-â-reng³⁶

Es'ad

Her lahzada bir şekl-i ğarîb étmeye peydâ
Şandûķına beñzer bu cihân şa'bede-bâzın

Bir diğér şiir, *Dîvânçe-i Bâis* ile *Dîvân-ı Servet* nüshalarını içeren yazmanın arka iç kapagına kaydedilmiştir.³⁷ Hemen üzerinde Esad Muhlis Paşa'nın *Dîvânçe*'sinde de bulunan bir kıtanın yer alması, başlıkta Esad Paşa'ya ait olduğunun belirtilmesi ve maktâ beytinde Muhlis mahlasına yer verilmesi; kıtanın ona aidiyeti konusunda herhangi bir

³⁶ *Dîvânçe* ve mecmua arasındaki farklar şu şekildedir: 3a hîkmetdir **MC1** : hâletdir **D**. **Not:** Bu beyit, **MC1**'de bir sonraki beyitle yer değiştirmiştir. || 4a vişâliñden **MC1** : vişâliñde **D** || 5 Bu beyit, *Dîvânçe*'de yoktur. || 6 Bu beyit, *Dîvânçe*'de yoktur. || 7a Harîdâr-ı me'ârif **Es'ad**â gelsin ne isterse **MC1** : Metâ'-ı ma'rîfet teftîş édenler **Muhtâşâ** gelsin **D** :: 7b Bulur bender-geh-i **MC1** : Bulurlar bender-i **D**.

³⁷ İlgili nüshanın katalog bilgisi şu şekildedir: *Dîvânçe-i Bâ'îş*, *Dîvân-ı Servet*, Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, Nr. 2139, [Arka iç kapak].

şüpheye mahal bırakmamaktadır. Dokuz beyitten oluşan şiir, II. Mahmud'un saltanat yıllarında (1808-1839), yangın nedeniyle harap olan bir selsebilen Esad Muhlis Paşa tarafından ihyası üzerine kaleme alınmıştır. Son mısra, tarih ve vezin uyumu nedeniyle “evvelkiden” şeklinde imla edilmesi gereken kelime, istinsahta hata yapılarak “evvelkinden” şeklinde yazılmıştır. Mısra, 1231 (1815-1816) yılını vermektedir:

Tārīh-i Es'ad Paşa

Şehen-şāh-ı cihān Maḥmūd-ı 'Adlī Hān-ı Ġāzī kim
Zülāl-i luṭfı étmekde 'ıṭāş-ı 'ālemi irvā

Ne şāhen-şehdir ol kim çeşme-sār-ı cūd-ı 'adlinde
İki kemter gedādır Hātīm ü Nūşirrevān gūyā

Hemīşe menba'-ı 'aynū'l-hayāt-ı 'adlin icrāya
Édüb saḳḳā-şıfat her beldeye bir bendesin isvā

Bu şehre daḥı luṭfından édüb **Es'ad** kılın vālā
Ki āb-ı nāb-ı luṭfin bunda da étmek için icrā

Çün ihrāk-ı ḳazā bu selsebīli eyledi taḥrīb
Benim-çün vācib oldı ḥizmet-i me'mūrumı ifā

Be-tevfīḳ-ı Hudā i'mārına sa'y u delāletle
Mücerred sāye-i şāhānesinde eyledim inşā

O gūne teşnegāna 'āfiyet olsun bu mādan kim
İçüb ḥamd eyledikde Hāḳ'dan eyler böyle istid'ā

İlāhī saltanatda ber-ḳarār ét şāh-ı devrānı
Sular aḳdıḳca 'atşān eyledikce ḥazzın istīfā

Dédi tebşīr-gūne gūşuma tārīhini hātif
Yapıldı **Muḥliş** bu selsebīl evvelkiden a'lā

Dīvānçe'de yer almayan, Yeniçeri Ocağı'nın ilgasına dair bir başka kıta, *Tuhfe-i Nâilî*'de geçer (Tuman, 1368, s. 1334). Bu şiirin, yukarıda, 68 numaralı aynı konuyu işleyen kıtayla birlikte padişaha takdim edildiği, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde kayıtlı evraktan anlaşılmaktadır (BOA, HAT, 292/17434). Kıta şu şekildedir:

Pādişeh seyf-i şerī'atle kesüb
'İrḳını ehl-i fesādiñ yek-ser

Dédi **Muḥliş** kılını hātif-i gayb
Oldı tārīhi ḡazā-yı ekber

Kaynakça

Eski Yazı El Yazması Eserler

Dīvānçe-i Bā'ış, Dīvān-ı Servet. Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, Nr. 2139.

Dīvān[çe-i Muḥliş]. Millî Kütüphane, Yazmalar, 06 Mil Yz A 2236.

Mecmū'a-i eş'ār. Millî Kütüphane, Yazmalar, 06 Mil Yz A 6131.

Mecmū'a-i eş'ār ve fevā'id. Millî Kütüphane, Yazmalar, 06 Mil Yz A 4813.

Tuman, M. N. (1368). *Tuhfe-i Nâilî*. Millî Kütüphane, Yazmalar, 06 Mil Yz B 611/1-2, 1368.

Eski Yazı Basma ve Matbu Eserler

Aḥmed Cevdet (1301). *Tārīh-i Cevdet*. 12. Cilt. Der-se'âdet: Maṭba'a-i 'Oşmāniyye.

Dîvânçe-i Es'ad Paşa. [Der-se'âdet]: Takvîm-hâne-i 'Âmire, 1268.

Mehmed Celâl (1312). *'Osmanlı edebiyâtı numûneleri*. Der-se'âdet: Matba'a-i Şafâ ve Enver.

Rif'at Efendi (1254). *Münşe'ât-ı Rif'at Efendi, Dîvân-ı Rif'at Efendi*. Bulak: Matba'atü Şâhibü's-Se'âdetü'l-Ebediyye, Evâhir-i Receb 1254.

Şehîdî (1313). Terâcim-i Ahvâl - Es'ad Muhlîş Paşa. *Hazîne-i fûnûn*. 27 Cemâziye'l-evvel Sene 1313 [15 Kasım 1895], 2 Teşrîn-i Şânî Sene 1311. 'Aded 21. Üçüncü Sene. Şahîfe 170-172.

Şemseddîn Sâmî (1306). *Kâmûsu'l-a'lâm*. 2. Cilt. İstanbul: Mihrân Matba'ası.

Arşiv Belgesi

BOA, HAT, 292/17434.

Araştırma-İnceleme Kitapları ve Makaleler

Ahmed Bâdî Efendi (2014). *Riyâz-ı Belde-i Edirne - 20. yüzyıla kadar Osmanlı Edirne'si*. N. Adıgüzel & R. Gündoğdu (Haz.), 3 Cilt. İstanbul: Trakya Üniversitesi Yayınları.

Ahmed Cevdet Paşa (1980). *Ma'rûzât*. Y. Halaçoğlu (Haz.), İstanbul: Çağrı Yayınları.

Ali Emîrî Efendi (2018). *Tezkire-i şu'arâ-yı Âmid*. İ. Kadioğlu (Haz.). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Atik, A. (2016). *Müderrişzade Sadullah İzzet Divanı* (1. bs.). İstanbul: Simurg Yayınları.

Ay, S. (1999). *Ahmet Sâdık Zîver Paşa Dîvânı*. (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Aydemir, İ. (1989). *Refî' Âmidî Dîvânı (edisyön-kritik)*. (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Aydoğan, F. (2003). *Sahaflar Şeyhi-zâde Es'ad Mehmed Efendi Divanı*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Bayramoğlu, F. (1989). *Hacı Bayram-ı Veli - yaşamı-soyu-vakfı* (2. bs.). 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bursalı Mehmed Tahir (2016). *Osmanlı müellifleri* (1. bs.). M. A. Y. Saraç (Haz.). 3 Cilt. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.

Çiftçi, Ö. (1996). *Fatîn Davud - Hâtîmetü'l-eş'âr (Fatîn tezkiresi)*. (Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Çöğenli, M. S., Y. Şafak & R. Toparlı (1992). *Dîvânçe-i Esad Paşa: Erzurum Esat Paşa Camii'nin banisi*. Erzurum: Fen Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisleri.

Erdem, Y. (2022). *Türk taş baskıcılığı - başlangıç yılları ve ilk kitaplar* (1. bs.). Ankara: Bizim Dijital Matbaacılık [114 Adet, Özel Yayın].

Esad Mehmed Efendi (2018). *Bağçe-i Safâ-endüz*. R. Oğraş (Haz.). Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Gerçek, S. N. (1939). *Türk taş basmacılığı* (1. bs.). İstanbul: Devlet Basımevi.

İnal, İ. M. K. (1969-1970). *Son asır Türk şairleri*. 4 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

İnal, İ. M. K. (2021). *Son hattatlar* (1. bs.). M. S. Kanbaş (Haz.). İstanbul: Ketebe Yayınları.

Kolbaş, O. (2024). *Dîvânçe-i Bâis'in yeni tespit edilen nüshası ve ekler*. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 726-789.

- Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmanî*. N. Akbayan (Haz.), S. A. Kahraman (Eski Yazıdan Aktaran). 6 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Noyan, B. (1984). Ayaşlı Abdî Efendi Cöngü'nün tedkiki. *Halk Kültürü*, 1(4), 101-116.
- Önur, O. (1972). *Edirne Türk tarihi vesikalarından kitabeler*. İstanbul: Yenilik Basımevi.
- Özege, S. (1971). *Eski harflerle basılmış Türkçe eserler kataloğu*. 5 Cilt. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası.
- Özgül, M. K. (2018). *Dîvân Yolu'ndan Pera'ya selâmetle - modern Türk şiirine doğru* (1. bs.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Pekolcay, A. N. (1993). Ayaş'lı Es'ad Muhlis Paşa ve Dîvânı'nın hususiyetleri. M. Süzen & K. Şahin (Yay. Haz.). *Ayaş ve Bünyâmin Ayaşî (tarihte-günümüzde Ayaş ve Bünyâmin Ayaşî sempozyumu): Ayaş, 2-4 Temmuz 1993, bildiriler içinde* (s. 165-176). Ankara: Ayaş Belediyesi.
- Sarıkaya, E. (2018). Esad Muhlis Paşa Divançesi'nde Osmanlı kültür coğrafyası. *Social Sciences Studies Journal*, 4(20), 2771-2782.
- Saydam, A. (2021). Savaş ve isyan hengâmesinde yenilik yapmak: II. Mahmud'un valisi Esad Paşa'nın deneyimleri. *History Studies*, 13(4), 1321-1344.
- Saydam, A. (2023). Vali Esad Paşa'nın tecrübeleri ışığında kadim düzenden Tanzimat-ı Hayriye'ye geçişin zorlukları. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 18, 38-62.
- Serdaroğlu, G. (1994). *Es'ad Muhlis Paşa ve Dîvânçesi'ndeki remizler*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Soysal, U. (2024). *Mabeyn-i Hümayun'a sunulan şiirlerin edebi, tarihsel ve sosyal yönden analizi (1840-1878)*. (Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Subaşı, H. (1993). Ayaş'lı Esâd Muhlis, Sadullah ve Kemâl paşaların hattatlığı ve san'at değeri. M. Süzen & K. Şahin (Yay. Haz.), *Ayaş ve Bünyâmin Ayaşî (tarihte-günümüzde Ayaş ve Bünyâmin Ayaşî sempozyumu): Ayaş, 2-4 Temmuz 1993, bildiriler içinde* (s. 177-200). Ankara: Ayaş Belediyesi.
- Şahin, K. & M. H. Subaşı (1995). Esad Muhlis Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 11, s. 350). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tietze, A. (2016-2020). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati* (1. bs.). 10 Cilt. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Türkiye'de halk ağızlarından derleme sözlüğü* (2009) (3.bs.). 6 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldız, K. (2012). Sanatkâr bir devlet adamından geriye kalanlar: Esad Muhlis Paşa'nın terekesi. M. B. Ülker (Yay. Haz.), *Yavuz Argıt armağanı* (2. bs.) içinde (s. 230-279). Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.